

drs. G.C. van Immerzeel
drs. A.C. Berghuis

MF-1

W
wetenschappelijk

O
onderzoek- en

D
documentatie

C
centrum

Leden van etnische minderheden in detentie

Een onderzoek betreffende Turkse, Marokkaanse
en Surinaamse gedetineerden.

94024

40

94824

drs. G.C. van Immerzeel
drs. A.C. Berghuis

Deze reeks omvat de rapporten van door het WODC verricht onderzoek.
Opname in de reeks betekent niet dat de inhoud van de rapporten het stand-
punt van de Minister van Justitie weergeeft.

W
wetenschappelijk
O
onderzoek- en
D
documentatie
C
centrum

Leden van etnische minderheden in detentie

Een onderzoek betreffende Turkse, Marokkaanse
en Surinaamse gedetineerden.

NCJRS

DEC 23 1983

ACQUISITIONS

Ministerie van Justitie

1983

nts

Staatsuitgeverij
's-Gravenhage

U.S. Department of Justice
National Institute of Justice

This document has been reproduced exactly as received from the
person or organization originating it. Points of view or opinions stated
in this document are those of the authors and do not necessarily
represent the official position or policies of the National Institute of
Justice.

Permission to reproduce this copyrighted material has been
granted by
Ministry of Justice
The Netherlands

to the National Criminal Justice Reference Service (NCJRS).

Further reproduction outside of the NCJRS system requires permis-
sion of the copyright owner.

Voorwoord

In 1979 bracht de Wetenschappelijke Raad van het Regeringsbeleid het rapport 'Etnische Minderheden' uit, en de Adviescommissie Onderzoek Minderheden haar rapport 'Advies Onderzoek Minderheden'. Als reactie hierop stelde de regering voor 1980 125 miljoen gulden extra ter beschikking voor het minderhedenbeleid, waarvan 2 miljoen voor onderzoek. De onderhavige studie is een van de daaruit gefinancierde onderzoeksprojecten, voortgekomen uit de behoefte bij de Directie Gevangeniswezen van het Ministerie van Justitie om nader inzicht te krijgen in de problematiek van etnische minderheden in detentie.

De opzet, voortgang en rapportage van het onderzoek is begeleid door een commissie, waarin naast de Directies Gevangeniswezen, Vreemdelingenzaken en TBR/Reclassering van het Ministerie van Justitie ook deskundigen op het terrein van minderheden zitting hadden. De samenstelling van deze begeleidingscommissie is als bijlage bij dit verslag opgenomen.

Het verslag dat u in handen heeft vormt een geïntegreerde samenvatting op hoofdlijnen van enkele deelonderzoeken, waarover een gedetailleerder onderzoekverslag beschikbaar is. De inhoudsopgave van dit onderzoekverslag is achter dit rapport opgenomen.

Aan het onderzoek hebben velen een belangrijke bijdrage geleverd, reden om hun naam in dank te vermelden: A. van Dijk, R. van Dijk, E. Flapper en I. Verkuylen.

Binnen het WODC is het onderzoek begeleid door dr. M.J.M. Brand-Koolen, raadviseur. Mevrouw G.C. van Immerzeel droeg de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het onderzoek, A.C. Berghuis leverde een bijdrage bij de rapportage van de bevindingen.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	1
1.1	Ontwikkeling van het aantal strafzaken bij buitenlanders en bij al dan niet in Nederland geboren Nederlanders	1
1.2	Het onderwerp van deze studie	2
2	Onderzoeksmethode	5
2.1	Onderzoekstrategie	5
2.2	De aard van de verkregen gegevens	6
3	Turkse en Marokkaanse gedetineerden	9
3.1	Achtergronden	9
3.2	Problemen die samenhangen met de positie in Nederland	11
3.3	Taal en begrip	14
3.4	Religie	16
3.5	Levensstijl	18
4	Surinaamse gedetineerden	23
4.1	Achtergronden	23
4.2	Speciale culturele problematiek met betrekking tot Surinaamse gedetineerden	24
4.2.1	Algemeen: detentiebeleving	24
4.2.2	Externe kwesties	24
4.2.3	Interne verhoudingen	26
4.2.4	Activiteiten en faciliteiten	27
5	Samenvatting en slotbeschouwing	29
	Bijlage I: Samenstelling van de begeleidingscommissie	33
	Bijlage II: Inhoud van het onderzoekrapport	35

Inleiding

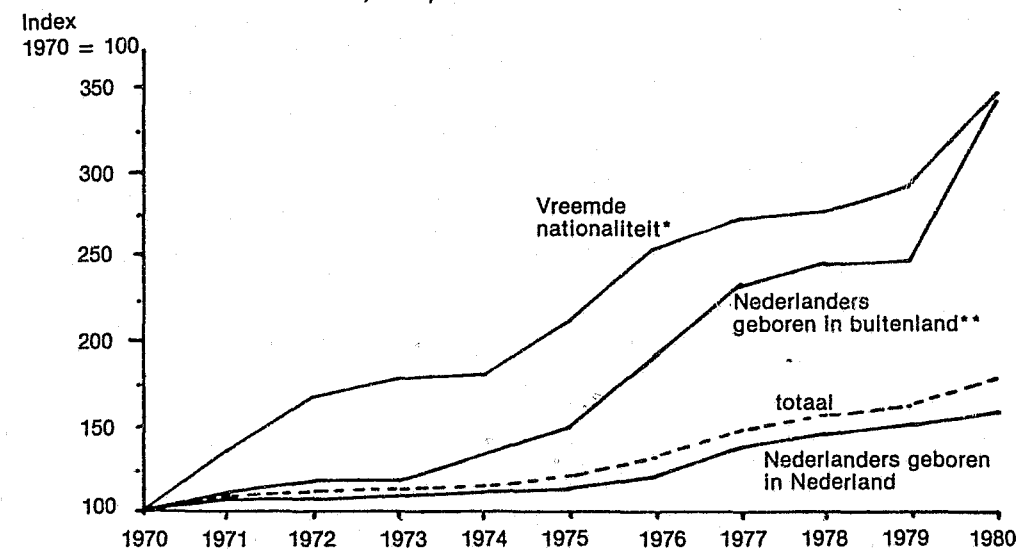
1.1 Ontwikkeling van het aantal strafzaken bij buitenlanders en bij al dan niet in Nederland geboren Nederlanders

Het gevangeniswezen is het laatste decennium geconfronteerd met een forse toename van het aantal gedetineerden dat niet in Nederland is geboren en getogen. Zo bestond in 1981 20 tot 25% van de gedetineerden in penitentiaire inrichtingen uit buitenlanders (gevangenisstatistiek). In het bijzonder voor de inrichtingen voor langgestraften geldt, dat meer dan de helft van de populatie niet de Nederlandse nationaliteit (33%) of een niet-Nederlandse achtergrond (24%) bezat ¹⁾.

De achtergrond van deze ontwikkeling is tweërlei: ten eerste is er een drastische toename te bespeuren van het aantal strafzaken waarbij personen met een niet-Nederlandse achtergrond betrokken zijn, ten tweede betreffen die strafzaken vaker relatief zware delicten (ernstige geweldsmisdrijven, delicten van de Opiumwet), waarvoor hoge straffen worden gegeven.

Op beide factoren wordt hieronder ingegaan. In figuur 1 is geschetst hoe het aantal strafzaken zich ontwikkelde bij diverse categorieën verdachten.

Figuur 1: Ontwikkeling van het aantal misdrijfzaken (veroordelingen en septs) bij Nederlanders en buitenlanders van 1970 t/m 1980 (1970 = 100) (Bron: CBS, Maandstatistiek Politie, Justitie en Brandweer, 82/10).

* In 1980 bestond deze groep voor 21% uit Duitsers, 15% uit Turken, 14% uit Marokkanen.

** In 1980 bestond deze groep voor 53% uit Surinamers.

Het aantal zaken waarbij Nederlanders waren betrokken, die ook in Nederland zijn geboren nam met 50% toe, bij de andere categorieën is echter sprake van meer dan een verdrievoudiging.

Onder de Nederlanders die buiten Nederland zijn geboren nemen de Surinamers een prominente plaats in (meer dan de helft in 1980). De explosieve toe-

1) A. Rook. Probleemgroepen in de inrichtingen voor langgestraften. Ministerie van Justitie, WODC, 1982.

name in de laatste jaren wordt echter niet door Surinamers veroorzaakt, maar vooral door Antillianen ²⁾. Wel is de grote toevloed van Surinamers naar Nederland, vooral ten tijde van de onafhankelijkheidsverklaring van Suriname in 1975, er de oorzaak van dat steeds meer strafzaken Surinamers betroffen.

De misdrijfzaken met niet-Nederlandse verdachten betreffen uiteenlopende nationaliteiten. De stijging van de laatste jaren is niet zozeer te wijten aan buitenlandse verdachten die niet in Nederland wonen (in 1980 8% meer dan in 1977), maar vooral aan de buitenlanders die in Nederland wonen (42% stijging in die periode). De voornaamste categorieën zijn dan Turken en Marokkanen (stijging rond de 50%). Nadere analyse leert, dat de grote toename van strafzaken tegen Turkse en Marokkaanse inwoners van Nederland wordt veroorzaakt doordat steeds meer Turken en Marokkanen hier zijn komen wonen, *niet* door een vermeerdering van het criminaliteitsniveau van degenen die hier al waren ³⁾.

Deze ontwikkelingen resulteerden erin, dat 19% van de misdrijfzaken een verdachte betreft die ofwel niet de Nederlandse nationaliteit bezit, of niet in Nederland is geboren. In 1970 was dat nog maar 8%.

De tweede factor die bijdraagt aan het forse beslag dat buitenlanders en niet in Nederland geboren Nederlanders op de capaciteit van het gevangeniswezen leggen, is het enigszins andere delictpatroon. Hoewel net als bij Nederlanders vermogensmisdrijven bij etnische minderheden kwantitatief op de eerste plaats komen, ligt het aandeel van ernstige geweldsmisdrijven en ook opiummisdrijven bij hen relatief hoog. Dit zijn delicten waarvoor straffen worden uitgedeeld die vaker in jaren dan in maanden zijn bemeten, waardoor een langdurig beslag op de inrichtingscapaciteit wordt gelegd (op de achtergronden van deze verschillen wordt in hoofdstuk 3 ingegaan).

Allerwegen is geconstateerd dat het verblijf van etnische minderheden in ons land geen tijdelijke doch een blijvende zaak is. Door de toevloed van met name Turken, Marokkanen en Surinamers naar ons land en door de andere delictpatronen, wordt het gevangeniswezen geconfronteerd met een omvangrijk probleem, dat niet van voorbijgaande aard zal zijn.

1.2 Het onderwerp van deze studie

Het vergt niet veel fantasie om in te zien dat het bestaan van omvangrijke groepen gedetineerden met een andere dan de Nederlandse achtergrond speciale problemen met zich brengt, zowel voor het gevangeniswezen als voor de betreffende gedetineerden zelf. Daarbij dient echter een onderscheid te worden gemaakt tussen de problematiek van en met gedetineerden die in Nederland wonen en die een niet-Nederlandse achtergrond bezitten, en degenen die elders wonen ⁴⁾. De eerste groep valt aan te duiden met het begrip 'culturele minderheid'. Omdat dit veelal samengaat met een verschil in etnisch opzicht, kan, om aan te sluiten bij de doorgaans gehanteerde terminologie, ook van 'etnische minderheid' worden gesproken. Daarbij valt vooral te denken aan Surinamers, Molukkers en buitenlandse werknemers.

In de regeringsreactie op het rapport 'Etnische minderheden' van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid wordt als uitgangspunt voor het beleid gesteld: 'wederzijdse aanpassing in een multi-culturele samenleving met gelijke kansen voor autochtonen en allochtonen'. Om dit ook binnen peni-

2) Van 1977 tot 1980 steeg het aantal misdrijfzaken met Surinamers met slechts 5%, met Antillianen 84%.

3) Het aantal veroordelingen en septs per 1000 in Nederland wonende Turkse en Marokkaanse mannen steeg van 1977 tot 1980 met 18% respectievelijk 14%. Dit komt overeen met de 'criminaliteitsstijging' bij Nederlanders (CBS). Wel is het zo dat het aantal veroordelingen en septs bij in Nederland wonende Turkse en Marokkaanse mannen ongeveer 1½ keer zo hoog ligt als bij Nederlandse mannen.

4) In 1976 werd een verslag uitgebracht waarin het accent viel op buitenlanders in het algemeen: K. Mesman-Schultz en G. Methorst, Buitenlandse gedetineerden in Nederland; Ministerie van Justitie, WODC, 1976.

tentiaire inrichtingen te realiseren, is het nodig te weten welke specifieke problemen samenhangen met het verblijven van leden van etnische minderheden binnen de inrichtingsmuren, die tot een situatie van ongelijke kansen of eenzijdige aanpassing leiden.

Het doel van dit onderzoek is dan als volgt te formuleren: *het inventariseren van de problemen van en met leden van etnische minderheden in detentie*. Daarbij worden de verschillende etnische minderheden uiteraard niet als een homogene groep beschouwd. Om zinvol uitspraken te kunnen doen over een minderheidsgroep zou het onderzoek zich moeten richten op die etnische minderheden die in kwantitatief voldoende mate de inrichtingen bevolken. Er is gekozen voor drie groepen: *Surinaamse* ⁵⁾, *Turkse* en *Marokkaanse* gedetineerden. Om soortgelijke reden is het onderzoek beperkt tot *mannen*.

Een volgende beperking is dat deze studie alleen is gericht op *strafrechtelijk meerderjarigen* (dat wil zeggen 18 jaar en ouder). De strafrechtelijk minderjarigen blijven buiten beeld, enerzijds om de onderzoeksgroep niet te heterogeen te maken, anderzijds omdat deze categorie apart aandacht krijgt ⁶⁾.

Omdat het onderzoek een inventarisatie beoogt is op voorhand geen beperking aangebracht in de soorten van mogelijk aanwezige problemen. Een brede aanpak is gekozen, waardoor zowel de problematiek naar voren kan komen die samenhangt met het functioneren van de betreffende gedetineerden in de penitentiaire inrichting, als die verband houdt met hun externe positie (problemen op juridisch vlak bv.).

5) Onder Surinamers wordt hier verstaan degenen die in Suriname zijn geboren (en die al dan niet de Nederlandse nationaliteit bezitten).

6) Vanuit de Coördinatiecommissie Wetenschappelijk Onderzoek Kinderbescherming is een project geëntameerd over tehuisplaatsingen van jongeren uit etnische minderheden, waarover in 1983 een verslag te verwachten is.

2.1 Onderzoekstrategie

Ter voorbereiding van het onderzoek zijn een aantal inrichtingen bezocht en zijn gesprekken gehouden met enkele gedetineerden en functionarissen. Bovendien is een inventarisatie gemaakt van speciaal ten behoeve van buitenlanders en leden van etnische minderheden gecreëerde faciliteiten ¹⁾. De resultaten van deze inspanningen hebben bijgedragen aan de vormgeving van de vraaggesprekken die zijn gehouden met functionarissen van een aantal inrichtingen, en met de aldaar verblijvende gedetineerden met Turkse, Marokkaanse of Surinaamse achtergrond.

Van het totaal aan penitentiaire inrichtingen zijn er zes in het onderzoek betrokken omdat, althans in de onderzoeksperiode, het merendeel van de te onderzoeken Turkse en Marokkaanse gedetineerden zich daar bevond. Gekozen werden 4 Huizen van Bewaring:

- het HvB te Arnhem (oude koepelinrichting, voor zowel jeugdigen van 18-23 jaar, als voor volwassenen);
- het HvB te Haarlem (oude koepelinrichting, voor volwassenen);
- het HvB te Maastricht (moderne inrichting, paviljoenen);
- het HvB te Rotterdam (oude inrichting voor jeugdigen en volwassenen);

en 2 gevangenissen:

- de gevangenis voor langgestrafte volwassenen 'Esserheem' te Veenhuizen;
- de gevangenis voor langgestrafte jeugdigen te Zutphen.

Tabel 1 geeft per inrichting weer hoeveel vraaggesprekken hebben plaatsgevonden met gedetineerden en personeel.

1) Een overzicht van deze faciliteiten staat in het onderzoeksrapport. De inventarisatie is in hoofdzaak verricht door I. Verkuyl. I. Verkuyl: Buitenlanders in het Nederlandse gevangeniswezen. Verslag van een studie bij het WODC, ten behoeve van studie aan de Rechtenfaculteit van de Katholieke Universiteit Nijmegen, 1981. R. van Dijk verwerkte de resultaten met name betreffende de faciliteiten in een verslag. R. van Dijk: Van penitentieplicht naar detentierecht. Verslag van een stage bij het WODC, ten behoeve van studie aan de Rechtenfaculteit van de Katholieke Universiteit Nijmegen, 1981.

Tabel 1: Aantal personen in het onderzoek per inrichting

	Arnhem	Huis van Haarlem II	Bewaring Maas- tricht	Rotter- dam	Gevangenis Zut- phen	Esser- heem
Gedetineerden:						
- Turks	9	5	1	7	5	9
- Marokkaans	3	5	5	5	1	2
- Surinaams	8	8	7	10	7	7
Personeel:						
- bewaarders	8	8	8	8	8	8
- werkmeesters	4	6	4	4	4	4
- stafleden*)	4	4	4	4	4	4
- ontwikkeling, ontspanning, recreatie**)	3	2	3	3	2	4
- directie	1	1	1	1	1	1

*) telkens 2 maatschappelijk werkers in Algemene Dienst, 1 geestelijk verzorger, 1 medewerker medische dienst.

**) telkens 1 bibliotheekmedewerker, 1 sportleider, 1 medewerker uit ontwikkelingssector.

Er zijn in totaal met 104 gedetineerden en met 121 inrichtingsfunctionarissen vraaggesprekken gehouden. De aantallen per inrichting zijn doorgaans klein, hetgeen impliceert dat uitspraken over afzonderlijke inrichtingen meestal onverantwoord zijn. De resultaten zullen dan ook steeds de gehele onderzochte groep betreffen, waarbij alleen een nadere uitsplitsing zal gemaakt worden als dat niet alleen zinvol maar ook methodologisch verantwoord is.

Zoals gezegd zijn 104 gedetineerden geïnterviewd. Daarvoor werd echter een groter aantal benaderd, nl. 118. De reden om niet mee te werken (indien bekend) was dat men de zaak wantrouwde, hetgeen vaak samenhang met het ver-eiste om — op grond van ministeriële richtlijnen — een toestemmingsverklaring te ondertekenen ²⁾.

Het interviewen van Turkse en Marokkaanse gedetineerden bracht uiteraard een taalprobleem met zich mee. Dit is opgelost door vertaling van de vragenlijst in het Turks en Arabisch; zij werden afgenomen door Nederlanders die het Turks en Marokkaans beheersten. Omdat spreek- en schrijftaal nogal ver uiteen liggen konden de gemaakte vertalingen alleen als richtsnoer dienen, en werd aan de interviewer overgelaten de bedoeling van de vragen in het gesprek juist te formuleren.

De inhoud van de vragenlijst voor gedetineerden betreft vele aspecten van de achtergrond van de gedetineerde, van het functioneren in de inrichtingen, van het toekomstperspectief. De vragen aan het personeel betreffen het terrein waarop men in de inrichting werkt, waarbij steeds uitspraken zijn gevraagd over de drie onderzochte groepen gedetineerden, vaak in vergelijking tot Nederlandse gedetineerden.

2.2 De aard van de verkregen gegevens

Naast gegevens die uit de bevolkingsadministratie zijn gehaald over delict en strafzaak, vormen de vragenlijsten de voornaamste bron van gegevens in deze studie. Het is van belang erop te wijzen dat daarmee voor het merendeel geen 'objectieve' informatie is verkregen, maar waarnemingen, waarderingen en belevingen van zowel personeelsleden als gedetineerden.

De resultaten van het personeelsonderzoek, dat wil zeggen de waarnemingen, waarderingen en belevingen van personeelsleden, moeten dan in hun context worden begrepen. Het algemene beeld dat men heeft van een categorie gedetineerden zal mede worden bepaald door de wijze waarop de contacten met leden van die gedetineerdengroep verlopen; de eisen die men daarbij vanuit de taakuitoefening aan die gedetineerden moet stellen zijn van belang; dit betekent dat de resultaten van het personeelsonderzoek niet altijd 'feiten' zijn, maar dat ze interpretatie behoeven.

2) Het aantal weigeringen lag bij Turkse en Marokkaanse gedetineerden relatief bijna twee keer zo hoog als bij Surinaamse gedetineerden.

Soortgelijke overwegingen gelden natuurlijk ook voor de bevindingen van het gedetineerdenonderzoek. Maar daar geldt nog een extra complicatie, omdat de meeste mensen met een geheel andere culturele achtergrond (zoals de Turken en Marokkanen) het verschijnsel 'wetenschappelijk onderzoek' als een afstandelijk en onafhankelijk middel niet kennen. Met mogelijke abstractieproblemen is in het onderzoek rekening gehouden door in de vragenlijst zo concreet mogelijke vragen op te nemen. Voorts is er gevaar aanwezig dat de interviewer wordt gezien als een onderdeel van het justitieel apparaat ³⁾, en dat de antwoorden daarom worden beïnvloed door de waargenomen mogelijkheid dat deze doorgespeeld en mogelijk tegen hen gebruikt worden. Daar waar vragen zeer direct werden gesteld, kwam het voor dat een nadere toelichting op een standpunt van de respondent achterwege bleef, zoals waarom men zich (on)tevreden toont over advocaat, werkmeester of reclassering. Dit kan erop wijzen, dat beleefde antwoorden zijn gegeven, hetgeen een verstoring van het beeld kan hebben teweeg gebracht. Door deze mogelijkheid kunnen de resultaten van de gesprekken met de gedetineerden eerder als te rooskleurig dan als te 'negatief' worden beschouwd.

3) Zie ook het reeds vermelde relatief grote aantal weigeringen (1 op de 6 à 7) bij Turkse en Marokkaanse gedetineerden, vergeleken met de Surinamers (1 op de 12).

Omdat, relatief gesproken, de Turkse en Marokkaanse gedetineerden veel gemeenschappelijke kenmerken hebben, en duidelijk afwijken van gedetineerden met een Surinaamse of Nederlandse achtergrond, worden ze tesamen besproken, en zal alleen daar een onderscheid worden gemaakt tussen Turken en Marokkanen waar duidelijke verschillen optreden, die ook kwantitatief getoetst konden worden.

Bij de weergave van de bevindingen zal allereerst aandacht worden geschonken aan de achtergronden van de gedetineerden, waarna vier probleemgebieden de revue zullen passeren.

3.1 Achtergronden

Enkele kenmerken van de achtergrond van de onderzochte Turkse en Marokkaanse gedetineerden zijn samengevat in tabel 2.

Tabel 2: Enkele achtergrondkenmerken van de Turkse (N=36) en Marokkaanse (N=21) gedetineerden.

	Turkse ged.	Marokkaanse ged.
Verblijfstitel:		
- geen, toeristenvisum	13	4
- verblijfs-, vestigingsvergunning	14	10
- verbl. verg. voor onbepaalde duur	8	7
Verblijfsduur in Nederland:		
- korter dan 1 jaar	11**)	2
- 1 tot 5 jaar	4	3
- 5 jaar of langer	21	16
Leeftijd:		
- jonger dan 30 jaar	13	9
- 30 jaar of ouder	23	12
Familie in Nederland:		
- geen	13**)	8
- wel *)	23	13
Delict waarvan men verdacht of waarvoor men veroordeeld is:		
- vermogensdelict (diefstal)	2	4
- geweldsdelict (m.n. doodslag en moord)	12	4
- zedendelict (m.n. verkrachting)	2	8
- delict Opiumwet (m.n. handel, transport etc.)	20**)	5

*) partner, ouders, kinderen, broers, zusters etc.

**) vooral degenen met toeristenvisum

Een aantal van de onderzochten (17 van de 57) verbleef voor de detentie niet met een verblijfs- of vestigingsvergunning in Nederland. Voor het merendeel waren dezen hier als toerist, brachten (tot hun detentie) slechts korte tijd in Nederland door, nogal eens in verband met drugshandel of -transport (dit betreft 8 van de 13 'toeristen'). Deze groep is niet tot een etnische minderheid te rekenen. Het is aannemelijk dat hun eventuele problemen anders zijn geaard dan die van degenen die wel als leden van een etnische minderheid kunnen

worden beschouwd, reden om, waar dat nodig is, ze in de analyses apart te behandelen. Hoewel het onderzoek niet is gericht op degenen die buiten Nederland wonen, zullen de uitkomsten veelal ook deze groep betreffen: zo wordt in de HvB's en gevangenis immers ook geen onderscheid gemaakt tussen Turken en Marokkanen die wel, respectievelijk niet tot de etnische minderheid zijn te rekenen ¹⁾.

De resterende (eigenlijke) onderzoeksgroep kenmerkt zich door een doorgaans jarenlang verblijf in Nederland en een meerderheid heeft hier familie wonen ²⁾.

Een opmerkelijk beeld komt naar voren wanneer wordt gekeken naar de delicten waarvoor men is ingesloten.

Bij de Turkse gedetineerden in het onderzoek ligt het aantal met — zeer zware — geweldsdelicten opvallend hoog. Daarnaast springt bij de Marokkaanse gedetineerden het grote aantal zedendelicten in het oog.

In het algemeen ligt bij in Nederland wonende Turken en Marokkanen het aantal *ernstige geweldsmisdrijven* relatief hoog (4 à 5 keer zo hoog als bij Nederlanders; CBS). De achtergrond hiervan zal zeker niet altijd, maar soms wel op cultureel en/of politiek vlak liggen. Bij politieke achtergronden denke men aan de Grijsse Wolven, Koerden en Armeniersproblematiek (bij Turken) en Amicales (bij Marokkanen). Op cultureel vlak is er het verschil van geweld als antwoord op aantasting van eer. Hoewel Turkije en Marokko beide een modern Wetboek van Strafrecht kennen, op westerse leest geschoeid, bleven traditionele invloeden doorwerken in de rechtspraak en onder de bevolking (vooral op het platteland) waar officiële rechtsregels het leven beïnvloeden ³⁾. Zowel in Turkije als Marokko zou de wetgever, volgens Van Vloten en Van de Wetering weliswaar rekening houden met de bescherming van de (familie-)eer als een strafverminderende factor, maar de strafbedreiging van moord, doodslag en mishandeling is toch hoog.

Het is dus zo, dat formeel de verdediging van de eer en bloedwraak worden afgekeurd; informeel zal de pleger niet altijd negatief als 'crimineel' beschouwd worden: aantasting van de eer dient niet 'onbestraft' te blijven.

Anders ligt dit bij *zedemisdrijven*, die zowel in de Islamitische wet als in de moderne wetgeving met zware straffen worden bedreigd, en waarbij de pleger ook informeel aan een afkeurend oordeel zal zijn onderworpen.

Dat het aantal Marokkaanse gedetineerden in dit onderzoek met zedemisdrijven zo hoog ligt, kan toeval zijn: over het algemeen ligt het aandeel van deze categorie misdrijven bij Marokkanen nl. net zo hoog als bij Turken, en nauwelijks hoger dan bij Nederlanders (CBS).

Zelfs als degenen buiten beschouwing worden gelaten die niet tot etnische minderheden te rekenen vallen, ligt het aandeel van de *Opiumwetmisdrijven* hoog. Dit klopt met de CBS-cijfers: waar 2% van de misdrijfzaken bij Nederlanders (die hier geboren zijn) de Opiumwet betreffen, is dat 4% bij de Marokkanen en 7% bij de Turken (1980). Gezien de delicten waarvoor de Turkse en Marokkaanse gedetineerden in dit onderzoek zijn ingesloten, is het zeer wel denkbaar dat het bij Turken vaker om hard drugs gaat, bij Marokkanen om soft drugs.

1) Onder degenen die geen verblijf- of vestigingsvergunning hebben zijn er enkelen (4) die illegaal in Nederland verblijven, soms al jaren. Deze worden soms wel (bv. bij de uitzettingsproblematiek waar de juridische basis van verblijf van groot belang is) en soms niet als vreemdeling bekeken (bv. bij externe contacten in Nederland).

2) De meesten van degenen die zijn getrouwd (21 van de 36) hebben hun vrouw in Nederland; kinderen verblijven in meerderheid in Nederland (bij 20 van 34 met kinderen), de ouders, zo nog in leven, veelal niet (12 van de 49 met ouders).

3) Deze bespreking is gebaseerd op E. van Vloten en S. van der Wetering, Het strafrecht in de Islamitische wereld. Ars Aequi, 29e jrg., 1980, nr. 11, blz. 754-762.

3.2 Problemen die samenhangen met de positie in Nederland

In de vorige paragraaf is beschreven dat er duidelijk variatie is in de positie van de gedetineerden in Nederland. Dit betreft zowel de titel waarop men hier verblijft, als — daarmee deels verband houdend — de mate waarin men in Nederland is geworteld: aanwezigheid van gezins- en familieleden, vrienden, economische banden en taalbeheersing.

a. Problemen rond verblijfstitel en uitzetting

Desgevraagd zegt een meerderheid (30 van de 56) van de gedetineerden dat ze in onzekerheid verkeren of ze na hun detentie al dan niet in Nederland mogen blijven. De overigen weten dat ze in ons land kunnen blijven (18), zullen het land worden uitgezet (7) of zullen vrijwillig verdwijnen (1).

Het bestaan van zulk een omvangrijke groep die denkt zeker of wellicht te worden uitgezet, heeft belangrijke gevolgen. Zo kunnen deze gedetineerden, als ze zullen worden uitgezet of als daarover geen duidelijkheid bestaat, niet profiteren van mogelijkheden die er wel zijn voor Nederlanders en voor degenen waarover is beslist dat men in Nederland kan blijven: strafonderbreking, verlof, plaatsing in een (half)open inrichting. De achtergrond hiervan is dat men door de Vreemdelingendienst kan worden uitgezet als men de inrichting verlaat. Dit wordt, niet alleen door de gedetineerde zelf maar ook door het gevangeniswezen, als een belangrijk probleem ervaren. Vooral als een definitieve beslissing pas wordt genomen aan het einde van de detentie, wordt dit als knellend ervaren omdat in afwachting daarvan en niet vanuit het oogpunt van een zinvolle voorbereiding op terugkeer in de Nederlandse samenleving, geen maatregelen kunnen worden genomen, die wel voor Nederlandse gedetineerden mogelijk zijn. De door onzekerheid veroorzaakte spanningen bij gedetineerden heeft ook een negatieve invloed op het inrichtingsklimaat.

Voor de gedetineerden zelf kan uitzetting (of onzekerheid daaromtrent) ook andere nadelige gevolgen hebben, zo zeggen gedetineerden en personeelsleden ⁴⁾. Uitzetting kan tot gevolg hebben dat men in Turkije voor het begane delict nogmaals wordt gestraft; er kunnen politieke of culturele effecten optreden ⁵⁾; men vreest werkloosheid in eigen land; men is bang voor aanpassingsproblemen, daar de familie in Nederland verblijft en men "vernederlandst" is. Daarnaast lopen de jongeren in Turkije kans daar direct in dienst te moeten. Onzekerheid over uitzetting, vooral als die voortduurt tot vlak voor de beëindiging van de detentie, brengt extra problemen met zich. Als inderdaad uitzetting zou volgen, dient van alles te worden geregeld: men heeft gezin en/of familie die in Nederland verblijft, eventueel bezit men een huis etc. Maar waar een beslissing uitblijft, kan nog niets worden geregeld.

Dus de problematiek van onzekerheid over de uitzetting heeft voor de detentie als zodanig een 'strafverzwarende invloed', en leidt tot verminderde mogelijkheden zich zinvol voor te bereiden op de terugkeer in de (Nederlandse?) maatschappij.

De kans om bij crimineel gedrag te worden uitgezet is voor een groot deel afhankelijk van de juridische verblijfstitel. Als alleen de verblijfstitels in ogenschouw worden genomen die zijn aangetroffen bij de in het onderzoek betrokken gedetineerden, valt het volgende te zeggen:

- degenen die in 'vrije termijn' (familiebezoek, toerist; art. 8 lid 1 Vw) hier verblijven worden na crimineel gedrag vrijwel steeds uitgezet;

4) Uitzetting dreigt met name bij gedetineerde Turken, vandaar dat de gevolgen van uitzetting ook 'Turks' gekleurd zijn.

5) Politiek: Grijsse Wolven, Koerden- en Armeniersproblematiek; cultureel: schande die door detentie aan staat, regio, familie is aangebracht, terugzending impliceert mislukking, het 'niet gemaakt' hebben.

- bij degenen die met een *vergunning tot verblijf* (art. 9 Vw) of een *vergunning tot vestiging* (art. 9 Vw) in Nederland zijn, worden diverse factoren in aanmerking genomen bij de beslissing om al dan niet tot uitzetting over te gaan (hierover verderop meer);
- degenen met een vergunning tot verblijf voor *onbepaalde duur* (art. 10 lid 2 Vw) worden na crimineel gedrag nooit uitgezet.

Van de 57 gedetineerden zijn er 13 in 'vrije termijn' en 4 zijn hier zonder enige verblijfstitel (illegaal). Deze zullen (vrijwel) zeker worden uitgezet, gezien ook de zeer ernstige delicten waar het bij hen om gaat: moord, doodslag, zware opiumdelicten, verkrachting. 14 van de 17 weten of denken dat ze zullen worden uitgezet. Het is echter opmerkelijk dat er toch nog enkelen zijn die zeggen in onzekerheid te verkeren of men al dan niet in Nederland zal mogen blijven.

Voorts is er een aanzienlijke groep die niet zal worden uitgezet, omdat men een verblijfsvergunning voor onbepaalde duur heeft (16 gedetineerden). Echter, slechts 6 van hen geven te kennen dat men in Nederland kan blijven. De overigen verkeren daarover in onzekerheid (7 gedetineerden), menen dat het op uitzetting zal uitdraaien (2) of zijn daar zeker van (1).

Deze uitkomst is verwonderlijk. Omdat het onwaarschijnlijk is dat de gedetineerden niet hun juiste verblijfstitel opgaven ⁶⁾ moet de conclusie luiden dat onder deze groep gedetineerden velen zijn die gewoon niet weten dat ze vanwege hun delict en detentie niet zullen worden uitgezet. Omdat dit terrein, in ieder geval voor niet ingewijden, vol onduidelijkheden zit is het zelfs de vraag of het gevangeniswezen steeds weet dat bepaalde gedetineerden niet zullen worden uitgezet vanwege hun verblijfsvergunning voor onbepaalde duur.

Voor het bepalen van de kans op uitzetting is de meest problematische groep die met een vestigingsvergunning of verblijfsvergunning (voor bepaalde duur). Bij de beslissing omtrent verblijfsbeëindiging speelt mee: de ernst van het delict, de feitelijk gegeven onvoorwaardelijke vrijheidsstraf in combinatie met de verblijfsduur in Nederland, de banden die men heeft met Nederland, de mate van aanpassing aan de Nederlandse samenleving, de gevolgen van uitzetting en het risico van hernieuwd misdrijf ⁷⁾.

Bij de in het onderzoek betrokken 24 gedetineerden met een verblijfs- of vestigingsvergunning gaat het vrijwel steeds om zo ernstige delicten, dat in beginsel verblijfsbeëindiging mogelijk is ⁸⁾. De meesten (14 van de 24) zijn nog niet definitief veroordeeld, zodat de straf nog niet is bepaald. Aannemelijk is dat deze straf gezien de ernst van de delicten en het feit dat men voorlopig is gehecht, tenminste meerdere maanden zal bedragen. De mogelijkheid van uitzetting is zeer reëel aanwezig. Omdat de beslissing over verblijfsbeëindiging pas wordt genomen nadat de veroordeling definitief is, zou te verwachten zijn, dat in deze groep grote onzekerheid over mogelijke uitzetting voorkomt. Dat is echter bij lang niet allen het geval: de helft toont zich inderdaad onzeker, de overigen menen zeker te kunnen blijven, een enkeling weet zeker dat hij zal worden uitgezet. Er lijkt hier sprake van grote onkunde over hetgeen men mogelijk te wachten staat.

Voorts is er een groep van reeds atgestrafte gedetineerden met een verblijfs- of vestigingsvergunning (10 personen). 5 daarvan weten reeds zeker dat ze in Nederland kunnen blijven: hoewel sprake is van zware delicten en een doorgaans lange strafduur is de lange verblijfsduur in Nederland en de aanwezig-

6) Er is niet alleen naar de titel gevraagd, maar ook naar de kleur van het betreffende document (groen, geel, blauw).

7) Zie de artikelen 11, 12 en 14 Vw, alsmede de Notitie Vreemdelingenbeleid van 26 juni 1979.

8) Er is één uitzondering: een preventief gehechte wegens het in bezit hebben van soft drugs. Deze gedetineerde heeft een vestigingsvergunning, waarbij voor verblijfsbeëindiging een strafbedreiging van tenminste 3 jaar nodig is (art. 14 lid 1 onder b, c en d Vw). Deze gedetineerde is er zeker van dat hij in Nederland kan blijven.

heid van familie bij velen waarschijnlijk doorslaggevend geweest. 4 verkeren daarover in onzekerheid (bij 1 is dit onbekend). Bij de laatsten kan meespelen dat de onzekerheid tot soms kort voor het strafeinde blijft bestaan omdat men in beroep ging tegen een beslissing tot verblijfsbeëindiging ⁹⁾.

Uit deze bevindingen komt naar voren, dat in ieder geval bij de gedetineerden zelf nogal eens onjuiste verwachtingen bestaan over de kans op blijven in Nederland dan wel uitzetting, terwijl dat gezien de feitelijke situatie niet nodig is.

b. *Banden met personen in Nederland*

De meeste gedetineerde Turken en Marokkanen hebben familie- en gezinsleden in Nederland. Een minderheid niet: maar dat betreft vooral degenen die niet tot een etnische minderheid zijn te rekenen. Deze gedetineerden ontvangen dan ook weinig bezoek, en hebben over het algemeen weinig contacten buiten de inrichting. Door het weinige contact met personen van buiten de inrichting verblijven deze gedetineerden in een isolement. Dit is niet te beschouwen als een problematiek die samenhangt met etnische minderheid, doch met het feit dat men als vreemdeling is ingesloten (en geldt bv. ook voor gedetineerden uit geheel andere landen).

Een speciale etnische minderhedenproblematiek zou verband kunnen houden met de omstandigheid dat het gezins- en familieleven anders is geaard dan bij Nederlanders.

Traditioneel leeft men in een 'extended family', waarin grootouders, hun ongehuwde dochters en hun zonen bijeen wonen. Dit zal vaak doorbroken zijn, doordat een deel van de familie naar Nederland verhuisde. Wel blijft het kenmerk, dat de zorg en verantwoordelijkheid niet alleen tot het 'kerngezin' beperkt blijft, maar een ruimer familieverband betreft. Tevens zal de rol van de man voor een belangrijk deel traditioneel zijn bepaald. Hij neemt een centrale positie in, bepaalt wat er gebeurt, vertegenwoordigt het gezin naar buiten, en het is zijn plicht de anderen financieel te onderhouden ¹⁰⁾. Door de detentie is het moeilijker verantwoordelijk te zijn voor de gang van zaken in het gezin, terwijl ook het financieel onderhoud slechts in geringe mate kan plaatsvinden. Dit zal des te sterker klemmen als er niemand is, bv. een broer, die zijn taak kan overnemen. Door zijn afwezigheid is er sprake van ontwrichting van het gezins- en familieleven.

De Turkse en Marokkaanse gedetineerden, zo die hier hun gezin en familie hebben wonen, trachten ook tijdens hun detentie hun verantwoordelijkheden 'waar te maken'. De betrokkenheid bij gezin en familie komt tot uiting in de grote mate waarin men contact onderhoudt met de echtgenote, zo aanwezig, en met familieleden: per telefoon (zo mogelijk), door het schrijven en ontvangen van zowel binnen- als buitenlandse brieven, en het ontvangen van bezoek. Voorts is een teken van die betrokkenheid de bevinding dat bij het maatschappelijk werk van de inrichting, met wie een meerderheid (gemiddeld 1 à 2 keer per maand) contact heeft, vooral wordt aangeklopt voor het regelen van (extra) contact met gezin en familie. Hetzelfde geldt voor het aanspreken van de directie ¹¹⁾. Dit zal wel enig soelaas bieden, maar zeker niet geheel; zo is financieel onderhoud van het gezin en familie nauwelijks mogelijk, en zal in het algemeen een ontwrichting van het gezinspatroon plaatsvinden.

9) Een aanwijzing hiervoor vormt het gegeven dat sommigen zeggen dat ze denken dat het op uitzetting zal uitdraaien.

10) Zie bv. A. Limburg-Okken, Identiteitsonzekerheid bij Marokkanen. MGv, nr. 8, 1981, blz. 625-630.

11) Deze bevindingen liggen veel geprononceerder dan bij de ook in het onderzoek betrokken Surinamers.

3.3 Taal en begrip

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat het niet of onvoldoende beheersen van de Nederlandse taal een bron van moeilijkheden vormt. Vanuit het personeel wordt dit inderdaad als zodanig waargenomen: taalproblemen vormen veelvuldig een bron van misverstanden, het kost veel tijd iets uit te leggen, en ook ruzies zouden het gevolg zijn van onbegrip.

In de interviews met de gedetineerden is gepoogd na te gaan in hoeverre men de Nederlandse taal machtig is. Daaruit komt naar voren, dat 2 op de 5 Turkse en Marokkaanse gedetineerden geheel of nauwelijks Nederlands kennen, anderen matig of redelijk goed. Het redelijk goed beheersen van het Nederlands betekent nog niet dat men zich vloeiend kan uitdrukken en alles makkelijk kan begrijpen: zo meent ruim de helft van deze groep dat ze, bv. bij de rechtzitting, zeker een tolk behoeft. Een slechte Nederlandse taalbeheersing wordt, begrijpelijk, in sterke mate aangetroffen bij degenen die al dan niet als toerist, nog maar kort in ons land verblijven. Maar niet uitsluitend: ook onder degenen die al jaren in Nederland zijn bevinden zich velen (eenderde) die nog duidelijk grote problemen hebben met het Nederlands. Waar het in deze paragraaf verder gaat over taalproblemen en wat daarmee samenhangt, dient dan ook te worden bedacht, dat dit vooral (maar zeker niet uitsluitend) van toepassing is op degenen die nog niet erg lang in Nederland zijn.

Taalproblemen komen tot uiting op een veelheid van terreinen, die we kort de revue zullen laten passeren.

De meeste gedetineerden (75%) zeggen niets of nauwelijks iets te begrijpen van de *rechtzitting*. Hieraan ligt ten grondslag de onbekendheid met het gehele rechtstelsel de relatieve ongevoeligheid voor de culturele achtergrond van het delict, maar ook taalproblemen. Naast de advocaat speelt de tolk die vaak wordt ingeschakeld, een rol bij de uitleg van het één en ander. Over de rol van de tolk is echter lang niet iedereen tevreden: meer dan de helft van degenen die van diens diensten gebruik maakten toont zich ontevreden over de rol die deze speelde (partijdig, verdraait dingen, legt onvoldoende uit). Soms blijkt de tolk de taal van de gedetineerde onvoldoende machtig te zijn (dit zal zeker het geval zijn als het gaat om bv. Koerdisch, Berber of een dialect: dit betreft 15 van de 57 gedetineerden).

Bij onoverkomelijke taalproblemen in de *inrichting* wordt incidenteel een tolk ingeschakeld; vaker kan echter een medegedetineerde behulpzaam zijn zoals in het gesprek met de dokter, het maatschappelijk werk en de reclassering. Het inschakelen van medegedetineerden lijkt positief; er kunnen echter ook ongewenste afhankelijkheidsrelaties door ontstaan. Dit speelt vooral sterk onder Marokkanen, die gewend zijn aan patronagesystemen. (Het gevaar van de afhankelijkheidsrelaties wordt scherp gezien door bv. directies van inrichtingen; zie A. Rook - noot 1, blz. 1).

Vanuit de gelederen van het personeel wordt het geluid gehoord, dat Turkse en Marokkaanse gedetineerden de *inrichtingsregels* vaak minder goed kennen en begrijpen dan de Nederlandse gedetineerden. Daarbij wordt aangetekend dat dit veelal voortkomt uit werkelijk onbegrip, maar soms ook 'houdt men zich dom': men verschuilt zich achter de taalbarrière. Desgevraagd zegt ruim de helft van de Turkse en Marokkaanse gedetineerden de inrichtingsregels niet te kennen noch te begrijpen. Dit speelt vooral bij degenen die de Nederlandse taal slecht beheersen. Dat is niet zo opmerkelijk als het klopt wat de gedetineerden zeggen, dat 1 op de 4 van hen de regels in het geheel niet op schrift kreeg; evenveel ontving de regels in een voor hen min of meer onbegrijpelijke taal. Daarbij zij wel aangetekend, dat voor bv. Marokkanen weliswaar Arabisch de officiële taal is, maar dat het merendeel een dialect daarvan spreekt terwijl veel autochtone inwoners, de Berbers, eigen talen spreken zoals bv. Riffijns.

Door dit alles kreeg slechts de helft van de gedetineerden schriftelijke informatie in de eigen of een door hen voldoende begrepen taal. Voor een belangrijk deel wordt de informatie over de regels verkregen van medegedetineerden en bewaarders.

Het bestaan van taalproblemen kan ook zijn weerslag hebben in de mate waarin men van *faciliteiten* gebruik maakt of kan maken. Zo is het opmerkelijk, dat 1 op de 4 à 5 Turkse en Marokkaanse gedetineerden er niet van op de hoogte is dat er bepaalde faciliteiten zijn: gespreksgroepen met personen van buiten de inrichting, creatieve activiteiten, of zelfs van het bestaan van maatschappelijk werk binnen de inrichting afweten. Ook dit geldt voornamelijk voor degenen die kort in Nederland verblijven en de taal niet kennen. Dit klopt met de perceptie vanuit het maatschappelijk werk binnen de inrichting nl. dat taalproblemen er de oorzaak van zijn dat men moeilijk de weg naar de hulpverlening vindt. Een kleine meerderheid van de gedetineerden heeft nooit of zeer sporadisch contact met een maatschappelijk werker van de inrichting of met een reclasseringsinstelling.

Als men al van het bestaan van faciliteiten in de inrichting op de hoogte is, blijkt toch niet iedereen daarvan gebruik te maken. Zo nemen slechts weinigen deel aan gespreksgroepen van de geestelijke verzorging¹²⁾, participeert een minderheid in creatieve activiteiten en volgen weinigen een cursus, hoewel de meesten daar in principe wel voor voelen¹³⁾. Er is weinig voorstellingsvermogen voor nodig om te zien dat, vooral in gespreksgroepen, de taal een onoverkomelijke handicap kan vormen. Dit betekent ook dat de organisatie van dergelijke activiteiten in de inrichting wordt bemoeilijkt.

De taal kan ook een moeilijkheid vormen in het *dagelijks contact* met personeelsleden en medegedetineerden. De omgang met deze categorieën gedetineerden wordt door bewaarders en werkmeesters vaak als moeilijker gezien dan met Nederlandse gedetineerden, mede door hun afwijkende houding (zie 3.5), maar ook vanwege taalproblemen. Zoals eerder al is genoemd ligt hier een bron van misverstanden en ruzies, en kan het veel tijd kosten iets uit te leggen. Inderdaad blijkt dat 1 op de 4 Turkse en Marokkaanse gedetineerden nooit eens een praatje maakt met een bewaarder of werkmeester. Voorts komt naar voren dat bijna de helft van de gedetineerden regelmatig of vaak met andere gedetineerden, zoals Nederlanders, spreekt, maar dat de overigen teruggeworpen zijn op het contact met landgenoten. Doorgaans levert dat bij de Turkse gedetineerden (die in 'voldoende' mate de inrichting bevolken) geen problemen op, echter wel veelvuldig bij Marokkaanse gedetineerden, bij wie het nogal eens voorkomt, dat zij met niemand regelmatig kunnen praten.

Uit al het voorgaande kan worden vastgesteld, dat taalproblemen niet bij alle Turkse en Marokkaanse gedetineerden, maar wel bij een aanzienlijk gedeelte van hen een duidelijke handicap vormen voor het functioneren in de inrichting: de mate waarin men van faciliteiten gebruik kan maken, en de mate waarin men met personeel en medegedetineerden kan omgaan. Bij deze gedetineerden kan men spreken van een versterkt isolement.

Een manier om althans enigszins hieraan tegemoet te komen is het lezen van *boeken, tijdschriften en kranten*. Deze mogelijkheid bestaat voor de meesten (4 Marokkanen zijn analfabeet) die daarvan inderdaad gebruik maken: men leest dan vooral boeken in de eigen taal (Turks, Arabisch), een minderheid (ook) Nederlands of een andere taal (bv. Frans). Deze boeken worden veelvuldig uit de inrichtingsbibliotheek betrokken, waarover de meesten zich tevreden tonen. Ook leest een meerderheid tijdschriften en/of kranten, waarbij de Turkse gedetineerden veelal in de eigen taal kunnen lezen (Turkse kranten in Nederland beschikbaar), maar de Marokkanen zelden.

12) Dit is niet te verklaren doordat men een andere godsdienst of levensovertuiging belijdt dan waaruit die gespreksgroepen zijn opgezet, getuige de wel grote deelname (door 38 van de 57) aan de (kerkelijke) bijeenkomsten van pastoor, dominee of humanist.

13) Met name een cursus Nederlands of andere talen. Ten behoeve van buitenlanders wordt door het Ministerie van Justitie de zg. Assimil-methode gepropageerd. Nergens in de onderzochte inrichtingen blijkt deze methode echter gerealiseerd.

Eerder in deze paragraaf is reeds aangegeven dat een deel van de Turkse en Marokkaanse gedetineerden de weg naar de hulpverlening moeilijk kan vinden. Dit geldt niet voor de *medische dienst*, waar eenieder wel eens of meer malen contact mee had. Hoewel niet allen (1 op de 5) zich goed verstaanbaar kunnen maken leidt dit niet tot problemen, daar medegedetineerden, soms een tolk ¹⁴⁾ of gebarentaal uitkomst kunnen bieden. Hetzelfde geldt voor het contact met het maatschappelijk werk of de reclassering als dat door het taalverschil wordt bemoeilijkt.

Het aantal gedetineerden dat meer dan sporadisch contact heeft met het *maatschappelijk werk* van de inrichting is beperkt (1 op de 3 à 4). Daarbij gaat het vooral over — het regelen van — contacten met derden (vooral familie, in het mindere mate vrienden, advocaat, reclassering), of om te telefoneren. Uit hetgeen men zegt valt op te maken dat het zelden om gewoon een praatje of expliciet om problemen thuis gaat. Dit strookt met de indruk die de maatschappelijk werkers zelf hebben. Hoewel ze zeggen dat de omgang met Turkse en Marokkaanse gedetineerden niet problematisch is, meent men ook dat het lang niet altijd mogelijk is een hulpverleningsrelatie op te bouwen door culturele ¹⁵⁾ maar ook door taalverschillen. Daarom kunnen de contacten nogal eens als oppervlakkig worden getypeerd. Hiermee kan wellicht — mede — worden verklaard, waarom, naast een meerderheid die zich tevreden toont over de inspanning van de maatschappelijk werker (2 op de 3), een minderheid duidelijk ontevreden is: er zou geen hulp worden geboden. De meeste gedetineerden (2 op de 3) zeggen contact te hebben met een *reclasseringsinstelling* (veelal de ARV) doorgaans één keer per maand: dit betreft zaken als huisvesting, werk, uitzettingsmogelijkheid, contact met familie. De opinie over dat contact is meestal negatief: er zou niets worden gedaan.

3.4 Religie

Vrijwel alle Turkse en Marokkaanse gedetineerden zijn moslim ¹⁶⁾. Bij moslims is het geloof sterk verweven met het dagelijks leven, waarin op veel gebieden regels zijn gesteld. Daaronder bevinden zich enkele die licht in de knel kunnen komen doordat ook het leven in de penitentiaire inrichting aan regels is gebonden. Omdat de islam doorgaans een nogal onbekend terrein is, volgt hier een korte typering ¹⁷⁾.

De islam kent vijf 'zuilen', die men als *grondregels* voor de gelovigen kan zien: de geloofsbelijdenis (er is maar één God en Mohammed is zijn profeet), het vijf maal daags bidden, de lening aan Allah (inkomensdeel afstaan aan armen), de vastenmaand (Ramadan) en de bedevaart naar Mekka. Aan de tweede zuil zijn een aantal voorgeschreven handelingen verbonden. Voor het *gebed* dient men zich ritueel te reinigen door het wassen van handen, onderarmen, voeten, gezicht en hoofd. Het vijf maal bidden kan ook; afhankelijk van de striktheid van de gelovige, worden gecompriemd tot 'n enkele of zelfs één keer. Het gebed kent een vaste volgorde, die niet mag worden onderbroken; zo dat gebeurt dient men weer van voren af aan te beginnen. De reinheid die aan het gebed is verbonden komt ook tot uiting in een aantal andere voorwaarden, met betrekking tot de *voeding*: men mag geen alcohol gebruiken, geen varkensvlees eten. Alleen vlees dat op rituele wijze is geslacht komt in aanmerking: dat wil zeggen de dieren moeten op speciale wijze worden gedood en ontbloed.

¹⁴⁾ In Rotterdam heeft men positieve ervaringen met het gebruik van de zg. 'tolkentelefoon'. In het voorjaar van 1983 kunnen alle penitentiaire inrichtingen zonder extra kosten een beroep doen op de Tolkencentrales.

¹⁵⁾ Zoals: rol maatschappelijk werker niet begrepen, vrouwelijke hulpverlener moeilijk geaccepteerd; in 't algemeen: vaak wantrouwen.

¹⁶⁾ 50 van de 53 (van 4 is dit niet bekend), daarnaast 2 Syrisch-orthodox en 1 geen geloof.

¹⁷⁾ Gebaseerd op M. Metze. Islam in Nederland, 1982.

De *vastenmaand* valt in de negende maand van de islamitische kalender; dat houdt in dat deze in de in Nederland gehanteerde kalender ieder jaar 11 dagen eerder valt. Gedurende de Ramadan of Ramazan mag men van zonsopgang tot -ondergang niet eten, drinken, roken en in sommige stromingen geen seksuele omgang hebben of medicijnen gebruiken. Tijdelijke ontheffing van de verplichtingen is mogelijk, bv. als men ziek is of in andere bijzondere omstandigheden — dit kan voor sommigen de detentie zijn. Na de Ramadan valt het alom gevierde Suikerfeest (Turks) of het 'kleine feest' (elders). Een andere belangrijke feestdag is het Offerfeest.

In de islamitische wereld bestaan twee stromingen: de soennieten en de sji'iten. Daarbinnen bestaan weer verschillende rechtsscholen en secten. De mate waarin men vasthoudt aan de regels van het geloof en de manier waarop men daarmee omgaat is afhankelijk van de stroming waartoe men behoort. Zo kan de mate waarin men de gebruiken tijdens de detentie kan voortzetten in meer of mindere mate knellen. Dit is niet makkelijk objectief vast te stellen, maar de gegevens uit de gesprekken met de moslim-gedetineerden geven hier wel een idee van.

De meerderheid van de Turkse en Marokkaanse gedetineerden (38 van de 57) geeft te kennen dat er *voedsel* is dat men niet mag of kan eten. Veelal wordt in de inrichting het varkensvlees door iets anders vervangen (zeggen 26 gedetineerden), of blijkt er niet (steeds) voor een alternatief te zijn gezorgd. Bijna de helft meent, maar dat is een klacht die ook bij Nederlandse gedetineerden veel wordt gehoord, dat het door de inrichting verstrekte eten meestal slecht is. Nu kan men zelf ook etenswaren aanschaffen via de buitenkantine. Daar maakt vrijwel iedereen gebruik van waarbij velen naast andere zaken, (speciale) etenswaren voor de maaltijd aanschaffen. Op die manier kan op eigen kosten het eten beter worden afgestemd op de eigen behoeften. Dat dit slechts ten dele kan worden gerealiseerd blijkt uit het gegeven dat meer dan de helft van de gedetineerden meent dat er dingen zijn die men niet kan kopen, hoewel men dat wel zou wensen; dit betreft veelvuldig aankopen ten behoeve van de maaltijd. Hoewel dus blijkt dat in de inrichting wordt getracht vervangend voedsel te geven waar dat nodig is, wordt hiermee slechts ten dele tegemoet gekomen aan de specifieke behoeften van de Turkse en Marokkaanse gedetineerden, waarbij het alternatief van aanschaf van speciaal eten via de buitenkantine ook lang niet altijd een oplossing biedt.

Aanpalend is er het vasten tijdens de *Ramadan*. Ruim de helft van de moslims, met name Turkse gedetineerden, heeft niet gevast; in de meeste gevallen, zo zegt men, is dat in de inrichting niet mogelijk: zo wordt lang niet altijd na zonsondergang warm eten verstrekt. De overigen zeggen zich te ziek voor het vasten te voelen of tonen geen behoefte daartoe. Bij degenen die zeggen wel te vasten tijdens de ramadan valt zelden te beluisteren, dat er speciale faciliteiten zijn die dit mogelijk maken: slechts in enkele inrichtingen is wat veelvuldiger te horen dat het 'gewoon mogelijk is'. Over het algemeen valt te constateren dat de eisen die de ramadan stelt slecht rijmen met de gang van zaken in de inrichting.

De behandelde aspecten van eten en vasten geven al een idee van de mate waarin de godsdienstige regels kunnen worden nageleefd. Hierover is ook een *algemene* vraag gesteld. Slechts een kleine minderheid (1 op de 5) meent dat er voldoende mogelijkheid is de eigen godsdienst te beoefenen. De overigen zeggen van niet, waarbij als redenen worden genoemd (in volgorde van de mate waarin naar voren gebracht): er is geen eigen geestelijke verzorger (imam), geen gebedsruimte, ritueel reinigen kan niet.

Ten tijde van het onderzoek werd geen van de onderzochte inrichtingen bezocht door een imam. Naar verluidt zijn de mogelijkheden hiertoe nu verruimd. Imam betekent: 'degene die voorstaat'; een algemene term in Turkije is hoca. Onder het woord imam kunnen verschillende soorten voorgangers worden verstaan, die verschillende rollen binnen de religie vervullen. Gangbaar is om onder imam de voorganger in de moskee te verstaan. De neiging van de imam,

wiens rol niet zozeer geestelijk leider als wel schriftgeleerde is, om gedetineerden te bezoeken, zou kunnen worden beïnvloed door de opvatting dat ingesloten (tenzij bij bepaalde delicten) geen goed mocht kunnen zijn.

3.5 Levensstijl

Niet alleen kan er voor leden van een culturele minderheid een probleem ontstaan door taaimoeilijkheden of omdat de religieuze gebruiken niet goed kunnen worden gevolgd, ook kan de levensstijl waaraan men is gewend botsen met het inrichtingsklimaat. Nu zal dit het geval zijn bij eenieder die wordt ingesloten: altijd zal men zich beknot voelen omdat vrijheden worden afgenomen. Het gaat hier om die aspecten van levensstijlen, die specifiek verbonden zijn met een andere culturele achtergrond, die wellicht ook buiten, maar zeker binnen de inrichting tot afzonderlijk aanwijsbare moeilijkheden leiden.

Wat er duidelijke verschillen bestaan in levenswijze tussen Turkse en Marokkaanse gedetineerden enerzijds en Nederlandse anderzijds, komt naar voren uit de gesprekken met personeelsleden¹⁸. Men neemt waar dat deze gedetineerden hierdoor moeite hebben met het inrichtingsleven. Dit blijkt ook uit de antwoorden in het interview met de gedetineerden op de vraag 'met welke dingen heeft u de meeste problemen in de inrichting'. Veel gedetineerden (25 van de 57) geven te kennen dat ze 'er niet tegen kunnen', 'gek worden', zich eenzaam voelen of zich alleen voelen staan. Het is uiteraard moeilijk te beoordelen of het 'tuchten' sterker is dan bij de Nederlandse gedetineerden. Een aanwijzing dat dit door verblijf in een 'vreemd' milieu toch het geval is, wordt geleverd door de beantwoording op vragen naar de plus- en minpunten van een detentie in Nederland ten opzichte van een *detentie in het land van herkomst*. De meeste Turkse, en maar weinig Marokkaanse, gedetineerden zeggen wel enige kennis te hebben van hoe een detentie in het eigen land er uitziet. Vergelijken daarmee hebben de Nederlandse inrichtingen duidelijk betere faciliteiten, maar een pluspunt van een verblijf in een 'eigen' gevangenis is het beter contact kunnen hebben met medege-detineerden¹⁹. Dit wijst er op dat het verblijf in een vreemd milieu temidden van personen met andere achtergronden tot versterking van problemen aanleiding geeft.

Hiermee kan samenhangen dat men zich *lichamelijk* niet wel bevindt: slechts een minderheid (2 op de 5) zegt zich gezond te voelen. Vanuit de medische dienst van de inrichtingen wordt het geluid gehoord dat bij deze categorie gedetineerden vaak sprake is van slaap-, maag- en nervositeitsklachten; typische psychosomatische klachten dus. Dit stemt overeen met wat de gedetineerden zelf aan klachten noemen: deze zijn ook veelvuldig als psychosomatisch te kenmerken (bij 1 op de 2 à 3).

Deze algemene problematiek van zich moeilijk instellen op het inrichtingsleven kan op verscheidene gebieden tot uiting komen: bij het deelnemen aan activiteiten, bij het gebruik van faciliteiten, en in de contacten met medege-detineerden en personeel. Deze terreinen, die elkaar overlappen, zullen elk worden behandeld²⁰.

Over de *arbeid* toont het merendeel der gedetineerden zich positief (4 op de 5), vooral vanwege de afwisseling met het op cel zitten en de contacten die men met medege-detineerden kan hebben. Van de zijde van de werkmeesters wordt vernomen dat de Turkse en Marokkaanse gedetineerden goed werken, en een positieve houding daartegenover tentoonspreiden.

18) Turkse en Marokkaanse gedetineerden, die door vele personeelsleden niet goed uit elkaar kunnen worden gehouden, zouden slechts in nuances van elkaar verschillen, waarbij wat voor Turken kan worden gezegd, steeds in iets versterkte mate voor Marokkanen zou gelden.

19) Zo ongeveer de helft van de Turkse gedetineerden zou een detentie in het eigen land verkiezen. De keuze wordt, afgezien van de kenmerken van de inrichtingen hier en daar zelf, ook beïnvloed door de plaats waar de familie van de gedetineerde woont.

20) Hierbij zal geen aandacht meer worden gegeven aan de eerder behandelde onderwerpen, zoals uitzetting, (gebrek aan) externe contacten en taalproblemen, die ieder zeer wel een eigen bijdrage kunnen leveren aan het zich niet wel bevinden.

Hoewel ruim de helft zich over het *sporten* tevreden toont, meent ook een groep dat dit te weinig is. Slechts weinigen (1 op de 6, met name Turken) willen niet sporten (te oud), of kunnen dat niet vanwege een handicap. Dit spoort met de opmerking van de sportleiders, dat deze categorieën gedetineerden wat minder gebruik maken van de sportmogelijkheden: men is daaraan niet gewend, men voelt minder behoefte, voelt zich te oud. (Bij het laatste speelt dat men in de Turkse en Marokkaanse culturen men na ongeveer het 35e levensjaar al als 'oud' wordt gezien).

De *recreatie* brengt men voornamelijk door met het kijken naar de televisie en het doen van spelletjes. Men mist doorgaans niet specifieke activiteiten (al blijft er de algemene moeilijkheid dat het moment waarop de recreatie wordt beëindigd, veelal midden in een televisieprogramma valt). De meerderheid (3 op de 4) meent echter wel dat er te weinig of te kort recreatie is.

Uit deze bespreking van enkele recreatieve activiteiten in de inrichting komt geen specifieke etnische minderhedenproblematiek naar voren: deze activiteiten vormen, net zo veel of weinig als bij Nederlandse gedetineerden, een goede functie bij de detentiepasing. Wel levert het bestaan van duidelijk uiteenlopende groepen gedetineerden volgens zeggen problemen op voor bv. sportleiders die tussen de diverse wensen en gevoeligheden door moeten manoeuvreren.

Over enkele faciliteiten kan het volgende worden gezegd.

Ruim de helft van de Turkse en Marokkaanse gedetineerden is slecht te spreken over hun *cel*, waar, vooral in het HvB, veel tijd wordt doorgebracht. Dat eenzaamheid een rol speelt valt af te leiden uit het gegeven dat 2 op de 3 gedetineerden te kennen geeft hun cel met één (of meer) andere gedetineerden te willen delen. Dit is vooral sterk bij Marokkanen, die vaker dan Turken in een geïsoleerde positie verkeren (omdat minder landgenoten in de inrichtingen verblijven). De reden om de cel te willen delen (veelal hoeft dat niet met een landgenoot²¹), is een behoefte aan contact (met name bij Marokkaanse gedetineerden).

Over het *sanitair* is een kleine meerderheid (3 op de 5) niet ontevreden. Wel toont een meerderheid zich negatief over de plaats van het toilet (veelal buiten de cel) of over de douchefaciliteit. Hoewel men waarneemt dat Turkse en Marokkaanse gedetineerden zich mede om geloofsredenen lichamelijk beter verzorgen dan Nederlanders, lijkt het algemene beeld dat het personeel heeft, nl. dat er zich op dit terrein geen grote problemen voordoen, te kloppen. Toch is er een minderheid (1 op de 6) die zegt dat het zich niet ritueel kunnen reinigen een groot bezwaar is.

De *maaltijd* wordt vrijwel steeds alleen en niet tezamen met anderen genuttigd. De meesten (4 op de 5) zouden liever gezamenlijk willen eten, vanwege de gezelligheid of omdat het eten dan prettiger zou zijn of zelfs beter zou smaken.

Deze bespreking van enkele faciliteiten maakt vooral duidelijk dat er meer behoefte is aan contact met medege-detineerden dan in het vigerende regiem mogelijk is; dit zal zeker bijdragen aan het signaleerde 'er niet tegen kunnen', 'gek worden'.

De omgang van Turkse en Marokkaanse gedetineerden met het *executieve personeel* zou anders zijn geaard dan van Nederlanders met personeelsleden. Enerzijds, zo wordt door veel personeelsleden opgemerkt, zouden de Turkse en Marokkaanse gedetineerden zich gedisciplineerd en zelfs onderdanig gedragen, anderzijds zouden deze zich ook zeurderig, betweterig, lichtgeraakt, wantrouwend en afstandelijk opstellen, waarbij ze zich voor contact afsluiten. Daarbij wordt niet iedereen over één kam geschoren: zo maken sommigen een onderscheid tussen jongeren en ouderen, of degenen die kort en die al lang in

21) De reden waarom een meerderheid (3 op de 5) liever niet met landgenoten op een cel zou willen zitten, is dat men een discriminatoire behandeling vreest.

Nederland verblijven. De gesignaleerde volgzzaamheid zou doorgaans tot minder ordeverstoring leiden dan bij Nederlandse gedetineerden. Van de zijde van de gedetineerden is vernomen, dat zij het contact met de werkmeesters vrijwel steeds als 'goed' beoordelen: deze worden als 'vriendelijk' en 'aardig' gezien, en hun opstelling zou positief zijn. De opinie over de bewaarders varieert: de helft is van mening dat de bewaarders hun werk goed doen, 1 op de 3 zegt 'matig' of 'sommigen goed, sommigen slecht', en zo ongeveer 1 op de 5 zegt 'slecht'. Genoemde positieve punten zijn dat men zich correct behandeld voelt, en dat bewaarders als aardig, geduldig en behulpzaam worden gekwalificeerd. Negatieve punten zijn dat de bewaarders discrimineren en zich agressief tonen.

Uit de opmerkingen van zowel personeel als gedetineerden kan worden afgeleid dat de omgang tussen beide groepen niet steeds zonder problemen is. Achtergrond hiervan zou zeer wel kunnen zijn, dat deze categorie gedetineerden zich in een situatie van afhankelijkheid anders beweegt dan Nederlanders, hetgeen botst met het verwachtingspatroon van het personeel. Op het gevaar af te gemakkelijk te generaliseren, kan globaal worden gezegd, dat het in de Turkse maar sterker nog in Marokkaanse cultuur gewoonte is om zich ten opzichte van degenen van wie men zich afhankelijk weet op het oog zeer volgzzaam te tonen. Maar dat gaat wel gepaard met voortdurende pogingen om toch dingen te regelen: men volgt de regels wel, maar accepteert ze niet als iets om zich bij neer te leggen, ze worden als het ware als blijvend 'onderhandelbaar' gezien. Dit impliceert dat als bewaarders uitgaan van het idee dat regels regels zijn, licht irritatie kan ontstaan als blijkt dat dit idee geen gemeengoed is onder deze categorie gedetineerden. Hiermee wordt niet gesuggereerd dat bewaarders nooit weet hebben van de culturele achtergrond van dergelijke irritaties. Menige bewaarder heeft door een — aanvullende — cursus althans enige informatie over van ons afwijkende culturen ontvangen. Maar deze kennisoverdracht heeft nog geen soelaas te bieden voor in de dagelijkse omgang optredende wrijving tussen personeel en gedetineerden. Deze problematiek is er een van discrepantie tussen de opvattingen over de rol van bewaarders en gedetineerden. Bij plus minus 1 op de 6 gedetineerden kan men beluisteren 'dat bewaarders zich discriminerend opstellen'. Of deze uiteenlopende rolverwachtingen hieraan ten grondslag liggen is denkbaar, maar niet vast te stellen. Ook kan niet worden beoordeeld of er in *feite* wordt gediscrimineerd, of dat er alleen sprake is van zich gediscrimineerd *voelen* zonder dat dit daadwerkelijk op een ongelijke behandeling berust. Wel toont het bestaan van dergelijke gevoelens aan dat er spanningen bestaan tussen (sommige?) Turkse en Marokkaanse gedetineerden enerzijds, en (sommige?) bewaarders anderzijds, zonder dat dit apert ernstige vormen lijkt aan te nemen. Dus naast het taalprobleem (zie 3.3) liggen er ook omgangsproblemen.

Iets dergelijks speelt ook bij de *hulpverlening*. Zo wordt vanuit het maatschappelijk werk in de inrichtingen vernomen, dat de rol van de hulpverlening nogal eens niet goed wordt begrepen, en dat wantrouwen moet worden overwonnen. Dit is niet verwonderlijk. In de Turkse en Marokkaanse samenleving ontvangt men hulp van de familie; anonieme instanties die hulp verlenen zijn een vreemd verschijnsel, temeer als die hulpverlening uitgaat van de instantie die ook verantwoordelijk is voor de insluiting.

Voorts heeft men vaak problemen met vrouwelijke hulpverleners. Naast taalproblemen zorgen ook culturele verschillen er dan voor, dat de contacten weinig diepgang hebben. Er kan dan lang niet altijd een 'hulpverleningsrelatie worden opgebouwd', hetgeen toch een onderdeel is van de rolopvatting van het maatschappelijk werk. De functie van het maatschappelijk werk blijft dan beperkt tot het behulpzaam zijn bij het regelen van diverse zaken, zoals contact met familie. Het maatschappelijk werk wordt dan vooral gezien als een instantie 'om iets gedaan te krijgen', hetgeen dan vaak niet lukt (2 op de 3 gedetineerden is ontevreden: er zou geen hulp worden geboden).

Vervolgens de contacten tussen *gedetineerden onderling*. Het personeel neemt onder Turkse, respectievelijk Marokkaanse gedetineerden groepsvor-

ming waar: in de werkzaal, bij recreatieve activiteiten. De houding daar tegenover lijkt ambivalent. Groepsvorming zou positief zijn omdat daarmee de taalbarrière kan worden omzeild: men legt elkaar dingen uit. Anderzijds ziet men ook negatieve kanten: zo zou daarmee ordeverstoring worden bevorderd door machtsvorming door de groep. Om deze laatste reden is men binnen de inrichting over het algemeen geen voorstander van het plaatsen van alle Turkse dan wel Marokkaanse gedetineerden op één afdeling. Bij het afwijzen door het personeel van concentratie van landgenoten op één afdeling vindt men het mededeel van de gedetineerden aan hun zijde (3 op de 5). Hoewel daar ook voordelen aan zijn verbonden zoals een meer bekende en vertrouwde omgeving (dit valt geregeld bij Marokkanen te beluisteren), zien de meesten er het grote gevaar van versterkte discriminatie aan verbonden.

De gesignaleerde groepsvorming houdt niet in dat alle Turkse, respectievelijk Marokkaanse gedetineerden geneigd zijn alleen met landgenoten om te gaan. Weliswaar zegt een duidelijke meerderheid dat men zeker goed kan opschieten met landgenoten, maar dat is niet altijd het geval. Afgezien van het feit dat mensen elkaar niet altijd liggen, zou hier volgens het personeel ook meespeelen dat de verhoudingen minder goed kunnen zijn door politieke kwesties (met name bij Turken) en verschillen in herkomst (stad, platteland; bevolkingsgroep). Een waarschuwing derhalve om deze gedetineerden niet te snel als een homogene groep te beschouwen. Blijft het gegeven dat men in eerste instantie wel geneigd is om te gaan met landgenoten, hetgeen de contacten met anderen beperkt. Uit de bevindingen uit de interviews met gedetineerden, die globaal overeenkomen met de waarneming van het personeel, is de verhouding van landgenoten onderling doorgaans als goed aan te merken; tussen Turken en Marokkanen wat minder vaak, tussen Turken en Marokkanen enerzijds en Nederlanders anderzijds nog minder vaak, en de relatie met Surinamers zou frequent als slecht zijn te kwalificeren. Waar uit de resultaten als algemeen beeld valt te halen dat de verhoudingen tussen de diverse culturele groepen niet zeer veel problemen geven, moet dus een uitzondering worden gemaakt voor de verhouding tussen Turken en Marokkanen enerzijds en Surinamers anderzijds: kennelijk liggen deze gedetineerden met hun zo verschillende achtergronden elkaar niet.

Enkele min of meer willekeurige voorbeelden (uitspraken zijn zo goed mogelijk vertaald)

Said (veranderde naam) komt van het Marokkaanse platteland, uit een boerengezin. Hij kan niet lezen of schrijven, spreekt Berber. Op 22-jarige leeftijd kwam hij naar Nederland, waar hij 16 jaar woont, nu met vrouw en kinderen. Hij had voor de detentie werk als schoonmaker, en heeft een verblijfsvergunning voor onbepaalde duur. Said verblijft, op verdenking van een poging tot doodslag, reeds een half jaar in het HvB. Volgens hem is zijn insluiting onrechtvaardig. Van de gerechtelijke procedure begrijpt hij weinig ondanks inschakeling van een tolk, en de advocaat luistert niet naar hem. Hoewel hij dat niet echt verwacht, meent hij toch dat hij mogelijk na zijn detentie Nederland uitgezet zal worden.

Said acht zijn detentie zeer problematisch. Zijn gezondheid is slecht, hij heeft maagklachten. Zijn godsdienst kan hij niet beleven: 'Ik ben analfabeet en heb behoefte aan een imam, die me helpt het Arabisch te memoriseren en die met me bidt'. Hij heeft wel gevestigd tijdens de Ramadan, hoewel dat moeilijk was omdat daar in de inrichting geen rekening mee werd gehouden. De gehele voedingsverstrekking is slecht, en hij kan wegens gebrek aan geld geen gebruik maken van de buitenkantine.

De vele tijd die hij op cel doorbrengt besteedt hij aan denken en luisteren naar de Nederlandse radio, waarbij programma's voor buitenlanders niet worden geleverd. Aan contact met landgenoten heeft hij duidelijk behoefte, want 'dat lost problemen op'. Aan hulpverleners heeft hij, mede omdat hij slecht Nederlands spreekt, niets: die doen niets voor je. Zowel bewaarders als werkmeesters treden discriminerend op: Nederlanders mogen vaker de cel uit en

als je op de werkzaal praat hoor je: 'Gastarbeider hou je bek'. Said ontvangt doorgaans eens per veertien dagen bezoek, van vrienden. Hij belt nooit op en kan geen brieven schrijven. Op verschillende vragen antwoordt hij slechts met: 'Allah weet het het best'.

Benjamin (veranderde naam) is een 37 jaar oude Turk, die hier al 13 jaar woont, waarvan hij 10 jaar werkte als verfspuiter. Voor zijn detentie was hij drie maanden werkloos. Hij is in het bezit van een vestigingsvergunning, zijn vrouw en kinderen zijn ook in Nederland. Hij belt zijn vrouw één keer per week op, die af en toe ook op bezoek komt. Wegens handel in hard drugs is hij veroordeeld tot 4 jaar gevangenisstraf, en hij verblijft sinds een half jaar in een gevangenis voor langgestraften. Benjamin beheerst het Nederlands vrij slecht. Hij zegt: 'met name bij de rechtsgang ben ik de mist ingegaan door de slechte tolkbijstand'. Benjamin hoopt na de detentie in Nederland te kunnen blijven en werken, maar dat is nog onzeker. 'In verband met de nieuwe militaire junta bestaat er de reële mogelijkheid dat ik dan, op grond van de Nederlandse veroordeling, in Turkije opnieuw word gedetineerd. De straffen (voor drugsdelicten) kunnen zo'n 30 jaar belopen. Ik woon al jaren in Nederland en heb kip noch kraai in Turkije. Ik zou dan graag in staat worden gesteld naar een ander land uit te wijken'. Hij zegt door niemand te worden geholpen in deze problematiek. Hij heeft geen contact met de reclassering, wel met het maatschappelijk werk in de inrichting, maar hun hulp noemt hij onvoldoende. Benjamin geniet een slechte gezondheid, hij heeft bronchitis. Hij is tevreden over de voeding, vult het voedingspakket aan via de buitenkantine (Turkse worst, kaas). Met werkmeester en bewaarder kan hij het goed vinden ('correct'). De mogelijkheden om de islam te beleven acht hij onvoldoende: geen gebedsruimte, onvoldoende mogelijkheden voor de Ramadan (hij heeft daarom niet gevast). Hij noemt als belangrijkste probleem van de detentie het werk: dat is vervelend: geeft, omdat er te weinig werk is, verveling.

Surinaamse gedetineerden

In het onderzoek zijn 47 gedetineerden van Surinaamse afkomst betrokken. Deze groep kan niet als representatief worden beschouwd voor alle Surinaamse gedetineerden in Nederlandse penitentiaire inrichtingen: de keuze voor inrichtingen in deze studie is gebaseerd op de aantallen Turkse en Marokkaanse gedetineerden per inrichting, waardoor verhoudingsgewijs veel inrichtingen voor langgestraften in het onderzoek terecht kwamen.

4.1 Achtergronden

Vrijwel alle Surinaamse gedetineerden bezitten de Nederlandse nationaliteit. Hierdoor speelt bij hen zelden de mogelijkheid van uitzetting ¹⁾. De gedetineerden waren reeds stevig in Nederland geworteld: men is reeds jaren in Nederland, vrijwel altijd heeft men familie in Nederland, en, hoewel men thuis niet altijd Nederlands spreekt, kan men zich op z'n minst redelijk in het Nederlands redden.

Het percentage gedetineerden dat voor de detentie werkloos was ligt zeer hoog (tussen 60 en 70), duidelijk boven het voor Surinaamse jongeren in het algemeen geldende (tegen de 40; zie bron genoemd in noot 1). Hierbij zal meespelen dat er zich onder de gedetineerden velen bevinden die hard drugs gebruiken.

Meer dan de helft van de Surinaamse gedetineerden is ingesloten vanwege een delict van de Opiumwet. De indruk is dat zich daaronder velen bevinden, die zowel gebruiker als (kleine) dealer zijn. Voor het overige betreft het vermogensmisdrijven en geweldsdelicten, nauwelijks zedenmisdrijven.

De meesten behoren tot de Creoolse bevolkingsgroep (3 op de 5), een minderheid tot de Hindoestanen (1 op de 3) of andere (Javaans, Indiaans).

De levensovertuiging die men opgeeft is bij ruim de helft een christelijke (r.k., protestant, evangelische broedergemeenschap), een minderheid hindoeistaans (3 op de 16), of anders (humanist, moslim, 'geen').

Niet alleen door de aanwezigheid van Hindoestanen is sprake van verschillen met in Nederland gangbare overtuigingen, ook is er de mogelijkheid dat er onder Creolen enige of grote invloed is van de zg. winti-culturen. Dit is een geloof waarin magie een duidelijke rol speelt. De kring van openbare belijders, ook in Nederland, zou zijn toegenomen ²⁾. In het onderzoek komt de magie niet naar voren. Het is echter denkbaar dat de winti-cultuur op de achtergrond meespeelt als het bv. gaat om lichamelijke klachten.

1) In 1979 bezat 96% van de in Nederland verblijvende Surinamers van 15-74 jaar de Nederlandse nationaliteit. De sterk toegenomen migratie na 1979 van Surinamers met veelal de Surinaamse nationaliteit zou zijn weerslag kunnen krijgen in een veelvuldiger voorkomen van de uitzettingsproblematiek. Daarbij nemen de Surinamers, op grond van de zg. bijzondere toelatingsregeling, een aparte positie in, waardoor ze minder gemakkelijk dan andere vreemdelingen kunnen worden uitgezet. (Voor algemene achtergronden, zie T.J.M. Reubsaet et. al., Surinaamse migranten in Nederland, Nijmegen: ITS, 1982).

2) I. Dorff, Winti- een therapeutisch geloof bij Surinaamse Creolen. MGv, 7/8/81, 656 e.v.

4.2 Speciale culturele problematiek met betrekking tot Surinaamse gedetineerden

Zoals reeds in de voorgaande paragraaf naar voren kwam, zijn bij Surinaamse gedetineerden enkele problemen die wel bij Turkse en Marokkaanse gedetineerden voorkomen niet of nauwelijks aanwezig: uitzettingsproblemen, problemen door gebrek aan externe relaties, grote taalproblemen. Door het ontbreken van dergelijke duidelijk identificeerbare problematieken, is het moeilijker dan bij de twee andere groepen om bij Surinaamse gedetineerden scherp zicht te krijgen op tot culturele verschillen herleidbare problemen. Dit houdt in dat soms in het ongewisse zal blijven of er sprake is van problemen die in het algemeen aan een detentie kleven (ook bij Nederlandse gedetineerden bv.), of dat er inderdaad sprake is van culturele verschillen.

Het is onjuist om over de Surinaamse cultuur te spreken. Zo zullen er verschillen bestaan tussen Creolen en Hindoestanen. Bij vergelijking van deze twee groepen blijkt doorgaans echter geen verschil in antwoordpatronen. Als zulk verschil er wel is, wordt dit vermeld.

4.2.1 Algemeen: detentiebeleving

Aan het einde van het interview met de gedetineerde is de vraag gesteld op welk gebied men de meeste problemen kende. Gemiddeld noemde men daarop 1 à 2 dingen:

- betreffende faciliteiten (1 op de 2 noemde dit): vooral het eten in de inrichting en de sanitaire voorzieningen;
- betreffende activiteiten (2 op de 5): vooral dat er (in het weekeinde) te weinig activiteiten zijn;
- betreffende regels (2 op de 5): men heeft moeite met de inrichtingsregels of met (de mogelijkheid van) overplaatsing naar elders; dit wordt vooral bij Creolen gehoord;
- betreffende externe zaken (1 op de 3 à 4): de mogelijkheid van bezoek, de rechtspraak of zorg over partner of familie (met name Creolen);
- betreffende het 'tuchten' (1 op de 4): men zegt 'gek te worden' (met name Creolen) of voelt zich eenzaam (met name Hindoestanen);
- betreffende de behandeling die men in de inrichting ontvangt van bewaarders (soms van medegedetineerden, directie, arts) (1 op de 8): deze zou discriminerend zijn. Dit is vooral bij Creolen te beluisteren.

Deze aspecten zullen in de komende paragrafen nader aan de orde komen. Een meer indirecte vraag die een indruk kan geven van de kijk op de detentie, is die naar de positieve en negatieve aspecten van een verblijf in een Nederlandse inrichting, dan wel een gevangenis in Suriname. De opinie waar (en wat) het beter (of minder slecht) is, liggen verdeeld. Wat echter opvalt is, dat de meeste Surinaamse gedetineerden denken in een Surinaamse inrichting meer vrijheid te genieten, en meer mogelijkheden tot contact met medegedetineerden te hebben. Dit zou er op kunnen wijzen, dat men moeite heeft met het regiem in de Nederlandse inrichtingen, dat als weinig los en soepel wordt beleefd. Daarop zal later nog worden teruggekomen.

4.2.2 Externe kwesties ³⁾

De omstandigheid, dat bij verreweg de meeste Surinaamse gedetineerden de

³⁾ Hier zal niet worden behandeld de mate waarin de rechtzitting wordt begrepen (de meesten hebben hiermee geen problemen), waarin men voorlichting over de rechtszaak ontving (de helft zegt van wel), waarin men over de advocaat content is (de meesten wel). Het is immers onduidelijk of dit anders ligt dan bij de Nederlandse gedetineerden.

partner, familie en (in iets mindere mate) ouders in Nederland verblijven, maakt dat er doorgaans veel *contacten met buiten* zijn: het overgrote deel van de gedetineerden ontvangt of schrijft brieven, ontvangt regelmatig bezoek en telefoneert. Slechts een kleine minderheid (1 op de 7) onderhoudt geen of betrekkelijk geringe contacten met buiten, en verkeert dus in een geïsoleerde positie.

Dit stemt overeen met de waarneming vanuit het personeel van de inrichtingen: Surinaamse gedetineerden ontvangen net zoveel bezoek als Nederlandse, waarbij wordt opgemerkt dat er vaak sprake is van hechte familiebanden. De contacten met het *maatschappelijk werk* van de inrichtingen betreffen ook veelvuldig die gezins- en familiebanden. Dit komt naar voren uit de gesprekken met de maatschappelijk werkers, en ook uit de interviews met de gedetineerden zelf. Vrijwel alle gedetineerden komen gemiddeld 2-3 keer per maand bij de maatschappelijk werker; in duidelijk meer dan de helft van de gevallen in verband met contacten met gezin en familie: men wil graag opbellen. Daarnaast zegt een minderheid (1 op de 7) met de maatschappelijk werker over relaties te praten, vooral over de verhouding tot de partner. De mate waarin relationele problemen spelen ligt volgens de maatschappelijk werkers niet duidelijk anders dan bij Nederlandse gedetineerden, al ziet men wel verschillen in de aard van de moeilijkheden: deze houden vaker verband met (verstoring van hechte) familiebanden. Ook zouden de relaties met vrouwen een wat andere inhoud hebben. Dat ondanks deze (culturele) verschillen het maatschappelijk werk toch een nuttige functie vervult blijkt uit de doorgaans grote waardering van de gedetineerden: de meesten zeggen hulp te hebben verkregen, goed te kunnen praten ⁴⁾. Dit spoort met de opinie van de maatschappelijk werkers, dat er doorgaans met Surinaamse gedetineerden geen onoverkomelijke problemen zijn, en dat slechts in een minderheid van de gevallen wantrouwen moet worden overwonnen.

In mindere mate vervult ook de *reclassering* ⁵⁾ een rol bij het onderhouden van relaties met gezin en familie: bij 1 op de 5 gedetineerden. Bij ruim 1 op de 3 gedetineerden ligt het accent veel meer op hulpverlening ten aanzien van onderwerpen als huisvesting, werk of school, terugkeer naar Suriname. Voorts speelt natuurlijk de voorlichtingsrapportage een rol (bij 1 op de 4), en andere kwesties betreffende de rechtsgang (bij 1 op de 5): overplaatsing, verlof, V.I., contact met de advocaat en de rechter-commisaris. Meer incidenteel is het praten over persoonlijke problemen als zodanig aan de orde (bij 1 op de 8). Er valt te zien, dat er globaal drie probleemgebieden zijn te onderscheiden. Ten eerste zijn er relationele problemen, waarbij het maatschappelijk werk van de inrichting een voorname rol speelt. Ten tweede zijn er de problemen die op de rechtsgang slaan (waarbij zowel de reclassering als de maatschappelijk werkers van de inrichting een rol spelen). Ten derde speelt er de toekomst na de detentie: daar is de reclassering weer vaker bij betrokken.

De meeste gedetineerden (4 op de 5) hebben voornemens of plannen voor de *toekomst*, na de detentie. Bij die plannen gaat het vaak om het zoeken van werk, omscholing of gaan studeren (bij 4 op de 5), zoeken van (nieuwe) huisvesting (1 op de 5), terugkeer naar Suriname (1 op de 5), het voorkomen van drugproblemen of dat men niet meer 'het slechte pad' zal opgaan (1 op de 6), of het herstel van het contact met het gezin (1 op de 12). Het enige speciale voor Surinaamse gedetineerden lijkt de mogelijke terugkeer naar Suriname ⁶⁾.

⁴⁾ Deze waardering wordt uiteraard ook bepaald door contacten die niet relationele kwesties betreffen, zoals het leggen van contact met advocaat of reclassering (komt voor bij 1 op de 5 gedetineerden), overplaatsing, verlof, V.I. (bij 1 op de 8), zomaar een gesprek (bij 1 op de 10) of andere zaken (geld, werk, huisvesting) (bij 1 op de 12).

⁵⁾ De meesten (4 op de 5) hebben wel (eens) contact met de reclassering; veelal 1-2 keer per maand. Meestal is dit het CAD of ARV, in een enkel geval het Surinaamse Baanansl of het Leger des Heils. In iets meer dan de helft van de gevallen toont men zich tevreden; de overigen zijn dat niet. De frequentie waarmee men zich met de reclassering onderhoudt wijkt volgens het personeel niet af van die bij Nederlandse gedetineerden.

⁶⁾ De vraaggesprekken zijn in 1981 gehouden. Hoe de jongste gebeurtenissen in Suriname de wens om terug te keren beïnvloedt is uiteraard niet bekend.

Bij de realisering van de toekomstplannen blijkt lang niet altijd een plaats te zijn toebedacht aan de reclassering ⁷⁾, maar wel aan de partner, familie, ouders, en in mindere mate kennissen en vrienden. In het terugvallen niet alleen op het gezin maar ook op de familieleden herkent men de hechte familiebanden.

De conclusie uit het voorgaande moge luiden, dat er ten aanzien van externe relaties weliswaar culturele verschillen zijn tussen Surinaamse en Nederlandse gedetineerden, maar dit lijkt niet zo sterk te zijn dat de hulpverlening daarvoor op onoverkomelijke hindernissen stuit. Of de hulpverlening optimaal is, blijft evenwel een open vraag.

4.2.3 Interne verhoudingen

Uit de vragen over contacten met *medegedetineerden* valt op te maken dat er veelvuldig contact is tussen Surinaamse gedetineerden onderling en tussen dezen en Nederlandse gedetineerden. En dat men doorgaans meent goed te kunnen opschieten met Surinaamse, respectievelijk Nederlandse gedetineerden ⁸⁾. In overeenstemming met wat de Turkse en Marokkaanse gedetineerden zeggen (zie hoofdstuk 3), beweren ook relatief veel Surinaamse gedetineerden dat men weinig contact heeft en minder goed kan opschieten met die groepen.

Hoewel er ook frequent contact is tussen Surinaamse en Nederlandse gedetineerden, ziet het personeel toch een duidelijke groepsvorming onder de Surinaamse gedetineerden. Men zoekt elkaar op, hetgeen verband zal houden met grotere vertrouwdheid onderling, en met het kunnen spreken van de eigen taal ⁹⁾. Vanuit de inrichting wordt echter de groepsvorming negatief beoordeeld vanuit het gezichtspunt van ordehandhaving: vooral in groepsverband is sprake van weinig discipline, luidruchtigheid, en het relativiseren van de inrichtingsregels (daarover straks meer). Men tracht groepsvorming te vermijden door niet teveel Surinaamse gedetineerden op één afdeling te plaatsen (wel enkelen, om isolement te voorkomen). Daar zouden de meeste gedetineerden (4 op de 5) overigens zelf ook geen voorstander van zijn: men voorziet problemen, ruzies en discriminatie. Bij het plaatsen van enkele gedetineerden op een afdeling dient dan wel onderscheid te worden gemaakt naar Creolen en Hindoestanen.

De relatie met *bewaarders* is niet optimaal te noemen, om het maar voorzichtig uit te drukken. Zo menen vele bewaarders dat het moeilijker is om met Surinamers om te gaan dan met Nederlandse gedetineerden. Daarbij worden kenmerken gegeven als: lui, traag, ruzieachtig, agressief, opstandig, ongedisciplineerd, vrij in optreden ¹⁰⁾. Anderzijds is slechts een minderheid (1 op de 3 à 4) van de Surinaamse gedetineerden zonder meer goed te spreken over de bewaarders (correct, vriendelijk). Bij de meerderheid vallen geluiden te horen

7) In zo ongeveer 1 op de 3 gevallen dat men zich een specifiek plan voor de toekomst voor ogen stelt (werk zoeken, huisvesting etc.) blijkt dit een onderwerp te zijn dat speelt in het contact met de reclassering. Desgevraagd zegt 1 op de 6 gedetineerden na de detentie hulp van de reclassering te verwachten.

8) Volgens het personeel is er soms toch sprake van een slechte verstandhouding tussen deze twee groepen gedetineerden, en is er minder contact met Nederlanders dan tussen Surinaamse gedetineerden onderling. Hierbij zou ook discriminatie een rol spelen. Vooral de verhouding tussen Surinamers en woonwagenbewoners zou ronduit slecht zijn. Bij de contacten tussen Surinamers onderling — en groepsvorming — speelt het verschil tussen Creolen en Hindoestanen een gewichtige rol.

9) Slechts een minderheid (1 op de 3-4) zou echter de cel met een ander willen delen ('maakt niet uit wie'), de overigen niet, omdat men op privacy gesteld is.

10) Dat vooral Surinamers als een probleemgroep worden beschouwd door het personeel komt ook naar voren in ander onderzoek: B. v.d. Linden, Personeel en Regiem, Ministerie van Justitie, WODC, 1979 (biz. 40-41).

over te strikte regelhandhaving door en discriminerend optreden en agressiviteit van (sommige) bewaarders. Hoewel ook bij de werkmeesters wel te horen valt dat men moeite heeft met — sommige — Surinaamse gedetineerden (negatieve houding ten opzichte van de arbeid, lui, traag), is de opinie van de gedetineerden zelf doorgaans positief (bij 2 op de 3): de werkmeesters worden omschreven als vriendelijk en bereid tot een praatje.

Het valt niet moeilijk in te zien, dat de gespannen verhouding tussen Surinaamse gedetineerden en bewaarders te maken heeft met (zoals bewaarders ook onderkennen) een verschillende culturele achtergrond: er is een botsing tussen een door (formele) regels beheerste inrichtingscultuur en een 'relatiegerichte', regels relativiserende, Surinaamse cultuur ¹¹⁾. Dat dit verschil in de omgang van alledag tot spanningen aanleiding geeft, zelfs tot een mogelijk niet gewilde maar feitelijk andere benadering van de Surinaamse gedetineerden door bewaarders, is niet verwonderlijk in de 'hogedrukpan' die een penitentiaire inrichting toch is.

De vraag is dan natuurlijk: waarom blijkt dit bij de werkmeesters in duidelijk mindere mate te spelen? Het is aannemelijk dat dit komt doordat de bewaarders, meer dan werkmeesters, normen en regels dienen te stellen en af te dwingen op uiteenlopende terreinen: celverblijf, toiletgang, eten, recreatie Daarentegen gaat het in de werkplaats alleen om het behalen van een redelijke productie en het vermijden van ordeverstoring: een betrekkelijk eenvoudige en duidelijke structuur ¹²⁾.

Hoewel er duidelijk problemen bestaan in de verhouding tussen Surinaamse gedetineerden en bewaarders, moet dit niet worden overtrokken: men staat niet als twee blokken tegenover elkaar. Zo is het contact niet bij iedereen en altijd slecht: bewaarders scheren de Surinaamse gedetineerden niet over één kam, en andersom ook niet. De meeste gedetineerden hebben dagelijks of regelmatig contact met bewaarders, waarbij men praat — in volgorde van de frequentie waarmee het is genoemd — over: 'van alles, dagelijkse dingen', het leven in de inrichting, het leven buiten, privé-aangelegenheden, de rechtzaak, de terugkeer in de maatschappij, de eigen cultuur of godsdienst. Het initiatief tot het gesprek gaat dan bijna net zo vaak uit van de bewaarder als van de gedetineerde. Bij een minderheid (1 op de 3) is te horen dat men zelden of nooit praat met een bewaarder.

4.2.4 Activiteiten en faciliteiten

In deze paragraaf worden enkele activiteiten en faciliteiten besproken, waarvoor culturele verschillen in mindere of meerdere mate van belang zijn ¹³⁾.

De opinie over de verstrekte *voeding* is ronduit negatief: slechts een kleine minderheid zegt 'meestal goed' (1 op de 8). Ten dele is dit terug te voeren op andere eetgewoonten: zo is nogal eens te horen dat het eten 'Nederlands' is — men ontvangt bv. wel rijst maar met gewone groente gecombineerd ¹⁴⁾. Dit komt vooral voor bij degenen die geen moslim of hindoe zijn. Alle moslims en hindoeestanen zijn slecht te spreken over de voeding. Voor de moslims wordt (naar men zegt) het varkensvlees niet steeds vervangen. Voor Hindoestanen wordt ook niet altijd het voor hen verboden rundvlees vervangen.

Alle Surinaamse gedetineerden kopen etenswaren via de buitenkantine; vaak betreft dit aanvulling op de maaltijd. De meesten (3 op de 4) zijn echter niet tevreden over de keuzemogelijkheden daar.

11) De mogelijkheid dat men de inrichtingsregels niet zou kennen of begrijpen vormt geen verklaring: vrijwel alle Surinaamse gedetineerden zeggen die regels redelijk of goed te kennen en begrijpen.

12) Daarbij komt, dat de meeste gedetineerden (4 op de 5) de arbeid als zodanig als redelijk of prettig zien, met name door de afleiding en afwisseling die dit biedt.

13) In het onderzoekverslag is een uitgebreide weergave te vinden van deelname aan activiteiten en gebruik van faciliteiten.

14) Dit komt overeen met het beeld van het personeel: men zou meer Surinaams willen eten, en meer afwisseling door rijst en groenten.

De meningen over het *sanitair* liggen verdeeld. Nogal eens wordt gehoord dat het sanitair (douches, w.c.'s) niet schoon is; mogelijk speelt hierbij dat (zoals het personeel waarneemt) men zich lichamelijk beter wil verzorgen dan Nederlanders doorgaans doen.

Volgens de desbetreffende functionarissen ligt de frequentie waarmee de *medische dienst* wordt bezocht, bij Surinaamse gedetineerden relatief hoog; dit zou worden veroorzaakt door een grote zuinigheid op het lichaam (zie ook de betere lichamelijke verzorging) die zelfs soms 'kleinzielig' wordt genoemd; ook zou vaker sprake zijn van simulatie. Veel voorkomende klachten (volgens gedetineerden en medische dienst): huid-, rug- en spierklachten. Hier lijkt sprake van een cultureel verschil tussen de westerse en Surinaamse opvattingen over — de verzorging van — het lichaam en de betekenis van lichamelijke klachten. Nauwelijks bij Hindoestanen, maar vooral bij Creolen wordt naar voren gebracht dat men lichamelijke klachten heeft.

De deelname aan de bijeenkomsten en kerkdiensten van de *geestelijke verzorgers* ligt hoog en evenredig verdeeld over de pater, dominee en humanist ¹⁵⁾. Hetzelfde geldt voor de gespreksgroepen: doorgaans kan men die gespreksgroep kiezen, die aansluit op de eigen overtuiging. Toch is er nog een aanzienlijke groep (1 op de 3) die meent onvoldoende mogelijkheden te hebben volgens de eigen overtuiging te leven. Dit geldt in mindere mate voor de christenen (andere instelling van het geloof, te weinig diensten en gespreksgroepen), sterker voor de moslims en de Hindoestanen.

Het geheel aan faciliteiten en activiteiten overziend, blijken er enkele facetten aanwezig die met een afwijkende (culturele) achtergrond verband houden: de voeding (anders dan gewend, vervanging van voeding in verband met overtuiging), de grotere betekenis van lichamelijke verzorging (gebruik sanitair, bezoek medische dienst), de mate waarin men volgens de eigen levensovertuiging kan leven (als moslim, Hindoestaan, in mindere mate als christen).

Voorbeeld

Roy, 46 jaar oud, is geboren in Suriname, maar woont al 12 jaar in Nederland. Hij is gescheiden; zijn ex-vrouw, kinderen en een deel van zijn familie wonen ook hier. Voor zijn detentie had hij soms werk, soms was hij werkloos.

Hij is, onder verdenking van moord c.q. doodslag op een heroïne-dealer, sedert een half jaar in het HvB ingesloten. Liever zou hij in Suriname zijn straf uitzitten: daar werk je buiten, de bewaarders vertrouwen je, de sfeer is beter en je zit met een paar man op de kamer.

In het HvB gaat Roy vooral om met oudere Surinamers. Hij is schoonmaker, zodat hij zich iedere dag kan douchen. Hij vindt de cellen maar vuil. Door zijn werk, zo zegt hij, kan hij goed zien wat er in de inrichting gebeurt. Vooral jongere bewaarders discrimineren zwarten, zoals door: laten wachten bij de toiletgang; het wel opendoen van de deuren voor een gesprek bij Nederlanders en niet bij buitenlanders, blanken die onder beperking zitten mogen wel met medegedetineerden praten en anderen niet; als een blanke een zwarte gedetineerde slaat wordt niet altijd rapport opgemaakt; bewaarders slaan soms Surinamers in elkaar, of laten zich discriminerend uit: 'Alle Surinamers het land uit'. Daarnaast denken bewaarders al gauw dat Surinamers ruzie maken, omdat deze erg hard met elkaar praten. Dit alles geldt niet voor alle bewaarders; vooral onder de ouderen zitten goeden.

Roy is lid van de Evangelische Broedergemeente. Hij heeft er last van dat buitenlanders de dienst van de dominee storen en gaat daarom niet meer.

Na de detentie wil Roy terug naar Suriname. De reclasseringsmedewerker gelooft daar niet in en steunt hem dan ook niet. Van het maatschappelijk werk in de inrichting moet hij niet veel hebben. Hij onderhoudt contact met twee vrouwen buiten de inrichting; daar heeft het maatschappelijk werk zich mee bemoeid en nu gaat hij niet meer. Deze vrouwen en familie bezoeken hem, zodat hij iedere week bezoek krijgt.

¹⁵⁾ Ook zijn er, volgens de geestelijke verzorgers, frequente individuele contacten.

Samenvatting en slotbeschouwing

Het aantal gedetineerden in Nederlandse penitentiaire inrichtingen dat niet in Nederland is geboren en getogen, is het laatste decennium sterk toegenomen. De tendens is dat ze in de toekomst een nog groter deel uit zullen gaan maken van de gestichtsbevolking dan nu reeds het geval is, tenzij de immigratie geheel tot stilstand komt. Het behoeft geen betoog dat hierdoor allerlei nieuwe problemen ontstaan, zowel voor het penitentiaire beleid, als voor de wijze waarop gedetineerden hun detentie ondergaan.

Deze studie concentreert zich op die groepen gedetineerden, die deel uitmaken van in Nederland verblijvende etnische minderheden. Meer in het bijzonder gaat het om drie groepen die kwantitatief in ruime mate in HvB's en gevangenissen verblijven: Turkse, Marokkaanse en Surinaamse gedetineerden.

Allerwege wordt beseft dat de etnische minderheden een blijvend onderdeel van onze samenleving zijn gaan uitmaken. Als uitgangspunt voor het te voeren beleid stelde de regering, 'dat Nederland een multi-etnische en multi-culturele samenleving is geworden, waarin minderheden op een gelijkwaardige plaats recht hebben'. Dit wordt uitgewerkt in de formule: 'wederzijdse aanpassing . . . met gelijke kansen voor autochtonen en allochtonen'. (Regeringsreactie op het rapport 'Etnische minderheden' van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid).

Deze opstelling stelt zowel eisen aan degenen die in Nederland zijn geboren en getogen (aanpassing, inschikkelijkheid) als aan de minderheden (ook aanpassing, zonder dat dit gedwongen assimilatie betekent). Dit geldt voor alle terreinen van de samenleving, zo ook voor het gevangeniswezen. Het is dan van belang na te gaan welke speciale problemen zijn verbonden met de aanwezigheid van leden van etnische minderheden binnen de muren van penitentiaire inrichtingen, op grond waarvan kan worden gezien hoe het staat met die 'wederzijdse aanpassing' en de 'gelijke kansen'.

De resultaten van dit onderzoek, waarin zowel inrichtingsfunctionarissen als strafrechtelijke meerderjarige Turkse, Marokkaanse en Surinaamse gedetineerden waren betrokken, wijzen op het bestaan van uiteenlopende problematieken. De voornaamste zullen eerst in een schema kort worden aangeduid, waarna een bespreking volgt.

	PROBLEMEN VOORAL		
	voor de gedetineerde Turken Marokkanen	Surinamers	voor de inrichting
- uitzettingsdreiging	x		x
- contacten buiten de inrichting	x		
- taal- en begripsbarrières	x		
- religie en levensovertuiging	x	x	x
- levensstijl/interne verhoudingen	x	x	x

Uit de bevindingen betreffende de uitzetting komen twee problemen naar voren die gemakkelijk kunnen leiden tot een situatie van 'ongelijke kansen'. Ten eerste blijken vaak onjuiste verwachtingen bij gedetineerden te bestaan

over de kans op beëindiging van het verblijf in Nederland na het strafeinde. Dit betreft zowel onzekerheid over de uitzettingsmogelijkheid waar dat niet hoeft te zijn, als zekerheid waar die voorbarig is. Hier ligt een duidelijke leemte waar voorlichtende activiteit, bv. van de raadsman, op zijn plaats zou kunnen zijn. Dit is van belang voor een zo vroeg mogelijk verkrijgen van duidelijkheid over de toekomst, en de stappen die men met het oog daarop kan ondernemen. Bovendien kunnen dan door onzekerheid veroorzaakte spanningen worden weggenomen. Voorts zou men zich vanuit het gevangeniswezen zo snel mogelijk na insluiting (ook al in het HvB) op de hoogte kunnen stellen van de verblijfstitel van de gedetineerden, zodat van aanvang af duidelijk is voor welke gedetineerden net als bij Nederlanders mogelijkheden als strafonderbreking, verlof of plaatsing in een (half) open inrichting, open staan ¹⁾. Ten tweede duurt het, gerekend vanaf de datum dat het vonnis definitief is, soms erg lang voordat een beslissing over eventuele verblijfsbeëindiging is genomen met betrekking tot degenen die daarvoor, gezien hun omstandigheden in aanmerking, zouden kunnen komen. Dit kan worden veroorzaakt doordat de gedetineerde in hoger beroep gaat tegen een beslissing tot verblijfsbeëindiging, mogelijk ook doordat soms de beslissing gewoon laat valt. Gezien de vergaande gevolgen voor de wijze waarop men de detentie moet doorbrengen als nog geen beslissing is genomen, evenals voor de mogelijkheid gericht plannen te maken voor de toekomst, is een zo snel mogelijke beslissing gewenst. Dit zou bovendien een positief effect kunnen hebben op het klimaat in de inrichtingen, omdat de uitzettingsproblematiek tot spanningen binnen de inrichtingen leidt.

Insluiting heeft in het algemeen een ontwrichtende invloed op de *verhouding tussen gedetineerden en hun gezin en familie*. De mate waarin dit het geval zal zijn varieert afhankelijk van de plaats die de gedetineerde in dat gezin en die familie inneemt. In de Turkse en Marokkaanse cultuur, met de bijzondere taken en verantwoordelijkheden van de man als hoofd van het gezin is sprake van een duidelijke ontwrichting ²⁾. Aan deze problematiek lijkt slechts marginaal tegemoet te kunnen worden gekomen, zoals door het mogelijk maken van telefoneren, soms extra bezoek. Strafonderbreking om zaken te regelen zal evenwel nogal eens stuiten op de muur van vluchtgevaar door de uitzettingsdreiging. In het onderhouden van contacten met de buitenwereld hebben het maat-schappelijk werk van de inrichting en de reclassering een taak. Taal- zowel als cultuurbarrières blijken echter een belemmerende rol te spelen in de hulpverlening.

Taal- en begripsproblemen spelen een rol bij vele Turkse en Marokkaanse gedetineerden, ook onder degenen die al langer in Nederland zijn. Niet alleen bemoeilijkt dit het contact met het personeel en de anderstalige gedetineerden, ook vormt dit een handicap in het begrijpen van de rechtsgang en de inrichtingsregels, en kan men van een aantal voorzieningen en mogelijkheden geen goed gebruik maken: denk aan gespreksgroepen, bepaalde recreatieve voorzieningen. Ook kunnen in gedetineerdenraden alleen degenen zitting hebben die het Nederlands voldoende beheersen; als dit tot gevolg heeft dat de Turkse en Marokkaanse groeperingen in de inrichting hun stem onvoldoende kunnen laten horen, wordt niet voldaan aan een voorwaarde voor 'wederzijdse aanpassing', dat 'minderheidsgroepen in de gelegenheid worden gesteld invloed uit te oefenen op het beleid dat hun positie direct raakt' (WRR).

- 1) Als een buitenlandse gedetineerde in beginsel voor verlof in aanmerking komt wordt advies gevraagd aan de Directie Vreemdelingenzaken. Als de gedetineerde zeker in Nederland kan blijven, of als de kans daarop behoorlijk groot is volgt een positief advies.
- 2) Dit zal des te sterker voorkomen, omdat er vaak geen ander is die deze rol kan overnemen. Door migratie naar Nederland is immers vaak geen sprake meer van een wonen in een 'extended family'.

Het is uiteraard niet eenvoudig een voorzieningenpakket te bieden dat gelijkwaardige mogelijkheden biedt voor zowel Nederlandse als alle andere nationaliteitsgroepen die in de inrichtingen verblijven. Nu echter duidelijk wordt, dat ook in de toekomst bepaalde etnische minderheidsgroepen een niet te verwaarlozen en vast onderdeel van de gestichtsbevolking zullen uitmaken, is het wellicht wenselijk en mogelijk om, naast pogingen tot drempelverlaging bij interne activiteiten, specifieke mogelijkheden in het leven te roepen met behulp van organisaties van buiten de inrichting.

Een andere mogelijkheid die in de optiek van 'wederzijdse aanpassing' relevant is, bestaat uit het stimuleren van *Nederlandse taalvaardigheid*. Weliswaar bestaat hiervoor een methode (de Assimil-methode), maar er worden vraagtekens bij de toepasbaarheid daarvan geplaatst. Bij vele gedetineerden bestaat in beginsel belangstelling voor een cursus in de Nederlandse taal, waarbij moet worden bedacht dat dergelijke cursussen juist nuttig zouden kunnen zijn omdat een relatief groot aantal gedetineerden lang in de inrichting verblijft.

Naast taal zijn er ook begripsproblemen: veel dingen zijn een probleem omdat de Nederlandse cultuur vreemd is. Dit betreft de rechtsgang ³⁾, maar ook de inrichtingsregels: lang niet altijd krijgt men deze in een begrijpelijke taal. Een goede voorlichting over rechten, plichten en mogelijkheden lijkt een noodzakelijke voorwaarde voor een goed kunnen functioneren in de Nederlandse (inrichtings)samenleving. Waar dat ontbreekt ontstaat een situatie van ongelijke kansen, bovendien wordt men in een isolement gedrongen.

Wat de *religie* of levensovertuiging aangaat blijkt dat vele voorschriften rond voeding, vasten, bidden en rituele reiniging met name bij moslims ⁴⁾, maar ten dele ook bij Hindoestanen, duidelijk botsen met de gang van zaken in de inrichting. Dit lijkt een terrein waarop slechts in zeer geringe mate van 'wederzijdse aanpassing' sprake is, eerder van 'gedwongen aanpassing' aan de op de Nederlandse cultuur gerichte inrichtingsregels. Waar voor Nederlandse gedetineerden mogelijkheden bestaan als (kerkelijke) bijeenkomsten en gespreksgroepen van geestelijk verzorgers, is voor andere levensovertuigingen weinig ruimte, omdat dit op praktische bezwaren stuit (betreffende voedingspakket, tijdstip verstrekking voeding in vastenmaand, ongestoord bidden na voorafgaande rituele reiniging, vrijdagse gebedsbijeenkomst). Het is niet eenvoudig hieraan op eenduidige en simpele wijze tegemoet te komen. Men moet er nl. rekening mee houden, dat ook bv. binnen de moslimgroep, duidelijke verschillen bestaan. Bovendien geldt zeker bij moslims dat men zich in een uitzonderingssituatie zoals de detentie niet aan alle voorschriften hoeft te houden. In dit licht bezien lijkt het wenselijk dat de aandacht vooral wordt gericht op datgene dat essentieel is, zoals voeding (bij moslims en Hindoestanen) en Ramadam (bij moslims).

Er blijken in de inrichtingen latente, en soms manifeste problemen rond culturele verschillen in *levensstijl*. Dergelijke verschillen zullen buiten de inrichting ook vaak een bron van problemen vormen; binnen de inrichtingsmuren, waar de diverse gedetineerdengroepen en het personeel op elkaars lip zitten en onderling voor het klimaat sterk afhankelijk van elkaar zijn, speelt dit in versterkte mate.

Voor de inrichting veroorzaken dergelijke verschillen problemen voor de ordehandhaving. Ten eerste omdat de inrichtingsregels en de handhaving daarvan botsen met de levensstijl van gedetineerden met een niet-Nederlandse achtergrond. Dit geldt vooral voor Surinamers die zich ongedisciplineerd zouden gedragen, maar ook voor Turken en Marokkanen, die zich doorgaans wel aan de regels houden, maar bij voortduring trachten uitzonderingen te maken, hetgeen als 'zeuren' wordt ervaren.

- 3) Door taalproblemen en door cultuurverschillen begrijpen velen weinig van de rechtsgang, en voelt men zich onbegrepen. Volgens vele gedetineerden wordt dit niet goed ondervangen door tolk en raadsman.

- 4) Naar schatting is 30 tot 40% van de buitenlanders in penitentiaire inrichtingen moslim.

Ten tweede vormt het bestaan van diverse groepen gedetineerden met uiteenlopende achtergronden een probleem omdat zeer voorzichtig moet worden gemanoeuvreerd om botsingen te vermijden. Men tracht daarom ook groepsvorming tegen te gaan door een spreidingsbeleid, waarbij, om isolement te voorkomen, wordt getracht steeds enkelen uit een groep bij elkaar te zetten. Hoewel groepsvorming vanuit het gezichtspunt van de ordehandhaving negatief wordt beoordeeld, kan dit ook positief worden gezien. Door elkaar op te zoeken kan men de eigen taal spreken en de eigen cultuur 'beleven'. Daarmee worden contactmogelijkheden, die bij Nederlandse gedetineerden ruimer voorhanden zijn, bevorderd.

Vooraf bij de Surinaamse, maar ook bij de Turkse en Marokkaanse gedetineerden is de vrees voor *discriminatie* duidelijk aanwezig: om die reden zijn deze ook tegen concentratie op een afdeling. In hoeverre feitelijk discriminatie voorkomt is moeilijk na te gaan. Enerzijds is het duidelijk dat een uniforme behandeling van alle gedetineerden — waaraan in een inrichting tot op zekere hoogte nooit te ontkomen is — anders uitwerkt bij Nederlandse gedetineerden dan bij anderen. Immers, voor een groot deel is die behandeling geënt op Nederlandse gewoonten en gebruiken, die slecht passen in andere culturen: een uniforme behandeling leidt dan tot ongelijkheid.

Anderzijds is het de vraag of er inderdaad sprake is van een ongelijke behandeling, of van een behandeling die misschien niet zozeer in opzet maar wel in uitwerking discriminerend is. Zo zal een bewaarder makkelijker een praatje maken met een gedetineerde die in Nederland is geboren en getogen dan met anderen: er bestaan dan taal- noch begripsproblemen. Deze en gelijksoortige 'kleine dingen', voortkomend uit een groter te overbruggen afstand bij gedetineerden met een andere culturele achtergrond, leiden makkelijk tot (gevoelens van) discriminatie.

Conclusie

Het is gebleken dat het bestaan van vele gedetineerden in de penitentiaire inrichtingen met een andere dan een Nederlandse achtergrond duidelijk problemen schept, zowel voor het te voeren beleid als voor de gedetineerden zelf. De confrontatie van andere culturen met de voornamelijk op Nederlanders gerichte inrichtingscultuur vindt plaats onder beperkende en dwangmatige omstandigheden. De gevolgen zijn daardoor harder en minder ontkoombaar dan in het leven buiten de inrichting doorgaans het geval zal zijn. Juist daarom is een zorgvuldig beleid noodzakelijk, zodanig dat er een optimum wordt bereikt in de mate waarin aan de belangen van etnische minderheden tegemoet kan worden gekomen en in de mate waarin degene met een Nederlandse cultuur (gedetineerden en bewaarders) zich inschikkelijk dienen te tonen.

Momenteel ligt het accent op verschillende terreinen nog tezeer op gedwongen aanpassing van etnische minderheden ⁵⁾. Op twee manieren zou het accent kunnen worden verlegd in de richting van wederzijdse aanpassing. Ten eerste door een beleid waarin de uitzettingsproblematiek van enige angels wordt ontdaan en door het scheppen van enkele faciliteiten (voor bv.: taalcurricula, voedingsvervanging, enkele essentiële religieuze voorschriften). Ten tweede zou een gerichte voorlichting over andere culturen veel misverstanden kunnen wegnemen en discriminatie(gevoelens) tegengaan.

Het is een illussie te menen dat de problematiek van leden van etnische minderheden in detentie geheel op te lossen valt. Er vallen echter wel stappen te zetten in de richting van een evenwichtiger situatie.

5) Dit is vaak niet een keuze, doch onontkoombaar. Zoals bv. bij de voeding, waarbij men gebonden is aan voedingsdagprijzen die zodanig zijn dat het moeilijk zo niet onmogelijk is in voldoende mate aan de diverse wensen tegemoet te komen.

Bijlage I: Samenstelling van de begeleidingscommissie

Voorzitter:

dr. M.J.M. Brand-Koolen, raadadviseur WODC.

Leden:

a) Externe deskundigen (op persoonlijke titel):

B.I. Awad	voor assistentie op het terrein van de Marokkaansecultuur
dr. A. Eppink	voor assistentie op het terrein van migranten uit Turkse en Marokkaanse cultuurgebieden
mr. B. Partiman	voor assistentie op het terrein van de Surinaamse cultuur

b) Ministerie van Justitie:

drs. L.H. Erkelens	Directie Gevangeniswezen
J.M. de Graaf	Directeur HvB Zutphen
mr. H.P.A. Nawijn	Directie Vreemdelingen zaken
mr. A. van Oortmerssen	Directie TBR/Reclassering
drs. L.C.M. Tigges	Directie TBR/Reclassering
mr. R.P.J.A. Vermeulen	Directie Gevangeniswezen

Bijlage II: Inhoud van het onderzoeksrapport

I Inleiding

1. De achtergrond van het onderzoek
2. Probleemstelling
3. Etnische minderheden
4. Het onderzoekveld: onderzochte aspecten
5. De methode van onderzoek
6. De onderzochte groepen
7. De rapportage

II De faciliteiten in de inrichtingen

1. Gebouw
2. Het regiem
3. Arbeid
4. Eten
5. Sanitaire voorzieningen
6. Cel- en leefruimte
7. Luchten
8. Sport
9. Bibliotheek
10. Ontwikkelings- en ontspanningsactiviteiten
11. Bezoekregeling
12. Telefoneren
13. Medische verzorging
14. Geestelijke verzorging
15. Gespreksgroepen

III Resultaten van het onderzoek onder directie, staf en executief personeel

1. Ervaringen met Turken, Marokkanen en Surinamers
2. De contacten binnen en tussen groepen
3. Bewaarders: visie en houding
4. Het leven in de inrichtingen
5. Hulpverlening
6. Problemen van en met Turken, Marokkanen en Surinamers

IV Resultaten van het onderzoek onder gedetineerden:

Turken en Marokkanen

1. Achtergronden
2. Delict en strafduur
3. Contacten buiten de inrichting
4. Externe problemen
5. De hulpverlening door maatschappelijk werkers
6. Het leven in de inrichting
7. De contacten in de inrichting
8. Emotionele en lichamelijke problemen
9. De inrichtingen in het land van herkomst in vergelijking met Nederland

V Surinamers

1. Achtergronden
2. Delict en strafduur
3. Externe contacten
4. Toekomstplannen en problemen
5. De hulpverlening door maatschappelijk werkers
6. Het leven in de inrichting
7. De contacten in de inrichting
8. De belangrijkste aspecten van de detentie

END